

МОНГОЛ УЛСЫН СОНГУУЛИЙН ХУУЛИЙН ӨӨРЧЛӨЛТ: ХЭРЭГЖИЛТ, БОЛОВСРОНГУЙ БОЛГОХ АСУУДАЛД

Д.Түмэнжаргал

МУИС, ШУС, Нийгмийн Ухааны Салбар,
Улс төр судлалын тэнхимийн ахлах багш

Г.Эрдэнэбаяр

МУИС, ШУС, Хүмүүнлэгийн Ухааны Салбар,
Философи, шашин судлалын тэнхимийн дэд профессор

Товч утга

Энэ өгүүллийн хүрээнд өмнө нь хэрэгжиж байсан Сонгуулийн тухай багц хууль болон 2019 оны 12-р сарын 20-нд батлан гаргасан УИХ, Ерөнхийлөгч, Орон нутгийн сонгуулийн тус тусдаа хуулийн зүйл заалтуудыг нэг бүрчлэн бүгдийг багтаах боломжгүй. Иймд Монгол улсад мөрдөгдөж ирсэн сонгуулийн хуулийн зарим өөрчлөлт, түүний хэрэгжилт, үр дагавар, УИХ-ын сонгуулийн тухай шинэ хуулийн зарим зүйл заалтын ялгаа, сонгуулийн хуулийг боловсронгуй болгох зүй ёсны шаардлага зэргийн талаар авч үзэв. Өмнө нь мөрдөгдөж байсан Сонгуулийн тухай хуулийг 2019 онд шинээр баталсан УИХ-ын сонгуулийн тухай хуулийн зарим заалтын ялгааг гаргахдаа улс төрийн намтай холбоотой зохицуулалтын зарим хэсгийг харьцуулж, ялгаатай талуудыг гаргаж ирэхийг зорьсон болно.

Түлхүүр үг: Ардчилал, ардчилсан сонгууль, сонгуулийн байгууллага, сонгуулийн зарчим, нам, сонгогчдын оролцоо, УИХ-ын сонгууль.

Сонгуулийн хууль тогтоомж нь сонгууль явуулах зарчим, журам, аргыг цогцоор багтаасан эрх зүйн сурвалж юм. Сонгуулийн тухай хуулиудыг Үндсэн хуулийн дараахь эрх зүйн эх сурвалж гэж үздэг. Монгол улс ардчилсан тогтолцоонд шилжсэнээс хойш 28 жил өнгөрсөн байна. Энэ хугацаанд Монгол улсад болж өнгөрсөн УИХ-ын 1992, 1996, 2000, 2004, 2008, 2012, 2016 оны нийт 7 удаагийн сонгууль нь зохион байгуулагдсан цаг үеийн өвөрмөц онцлог, эдийн засгийн байдал, намын болон төрийн бодлого шийдвэр, нийгмийн цаг үеийн уур амьсгал, сонгуулийн тогтолцоо, сонгуулийн хуулийн өөрчлөлт зэргээс хамаарч өөр өөрийн өвөрмөц онцлогуудтай байсан. Эдгээр асуудлуудын нэг гол хүчин зүйл нь сонгуулийн эрх зүйн зохицуулалттай холбоотой асуудал юм.

Сонгуулийн хууль эрх зүйн хүрээ нь Үндсэн хууль, 2015 оны сонгуулийн тухай багц хууль (16-р бүлэгт УИХ-ын сонгууль, 17-р бүлэгт Ерөнхийлөгчийн сонгууль, 18-р бүлэгт Орон нутгийн хурлын сонгууль), 2006 оны сонгуулийн төв байгууллагын тухай хууль, 2011 оны Сонгуулийн автоматжуулсан системийн тухай хууль болон СЕХ-ны журам зэргээс бүрддэг.¹⁸

¹⁸ Холбогдох бусад хуулиудад Улс төрийн намын тухай хууль, Жагсаал цуглаан хийх журмын тухай хууль, Эрүүгийн хууль, Авлигын эсрэг хууль, Төрийн аудитын тухай хууль, Жендерийн эрх тэгш байдлыг хангах тухай хууль болон шүүх засаглал, хэвлэл мэдээллийг зохицуулах бусад хууль тогтоомжууд орно.

Мөн түүнчлэн Сонгуулийн хууль тогтоомжид заасан бүрэн эрхийн асуудлаар Монгол улсын Сонгуулийн Ерөнхий Хороо сонгуулийн ажлыг зохион байгуулж явуулахад шаардлагатай дүрэм, журам, аргачилсан заавар, үлгэрчилсэн загвар, маягтууд батлан гаргадаг. Эдгээрийг эрх зүйн бусад акт гэж үздэг. Энэ дүрэм, журам, заавар, маягтыг сонгуулийн ажлыг явуулахдаа дагаж мөрддөг.

Монгол улсын 1992 онд батлагдсан шинэ Үндсэн хуулийн 3-р зүйлд: "Монгол улсад засгийн бүх эрх ард түмний мэдэлд байна. Монголын ард түмэн төрийн үйл хэрэгт шууд оролцон, мөн сонгож байгуулсан төрийн эрх барих төлөөлөгчдийн байгууллагаараа уламжлан энэхүү эрхээ эдэлнэ". 16-р зүйлд: "шууд буюу төлөөлөгчдийн байгууллагаараа уламжлан төрийг удирдах хэрэгт оролцох эрхтэй. Төрийн байгууллагад сонгох, сонгогдох эрхтэй. Сонгох эрхийг 18 наснаас эдэлнэ. Сонгогдох насыг төрийн зохих байгууллага, албан тушаалд тавих шаардлагыг харгалзан хуулиар тогтооно"¹⁹ гэж ардчилсан сонгуулийг хуульчлан бататгасан байдаг.

Монгол улсад Улсын Их Хурлын сонгууль, Орон нутгийн Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын сонгууль, Ерөнхийлөгчийн сонгууль тус тус 7 удаа явагдаж өнгөрсөн.

Нэг. Сонгуулийн хуулийн өөрчлөлт, түүний үр дагавар

Монгол улс сонгуулийн өмнөх жил бүрийн 12 дугаар сард буюу сонгууль болохоос 6 сарын өмнө эцсийн хугацааг нь тулган холбогдох хуулиа өөрчилдөг нь Монголын онцлог бөгөөд жишиг болон хувирсан байсан. Тухайлбал:

Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хууль 1992 оны 04-р сарын 04-ний өдөр, 2005 оны 12-р сарын 29-ний өдөр, 2008 оны 12-р сарын 19-ний өдөр, 2011 оны 12-р сарын 25-ны өдөр, 2015 оны 12-р сарын 25-ны өдөр тус тус шинэчлэн батлагдсан. Мөн 1996 оны 01-р сарын, 2006 оны 06 сарын 16-ны өдөр нэмэлт өөрчлөлт, 2007 оны 12-р сарын 26-ны өдөр, 2012 оны 11-р сарын 01-ний өдөр, 2015 оны 11-р сарын 26-ны өдөр, 2016 оны 05-р сарын 05-ны өдөр тус тус нэмэлт өөрчлөлт оруулсан²⁰. Мөн өнөөгийн байдлаар Сонгуулийн тухай хуулийг тус тусдаа бие даасан УИХ-ын, Ерөнхийлөгчийн, Орон нутгийн сонгуулийн хуулийн шинэчилэн боловсруулж ард түмний саналыг авч баталгаажуулсан байна.

1992 онд УИХ-ын сонгуулийн тухай хууль батлагдаж хэрэгжсэнээс хойш тухайн жил бүрийн сонгуулиудыг хуульд оруулсан нэмэлт өөрчлөлтүүдийн дагуу явуулж ирсэн. Сонгуулийн хуулиудад оруулсан нэмэлт өөрчлөлтийг харахад УИХ-ын сонгуулийн хуульд оруулсан нэмэлт өөрчлөлтүүдтэй холбоотой алдаа дутагдал нилээдгүй байдаг. Тодруулбал, 1992, 1996, 2000, 2004, 2008 оны УИХ-ын сонгуулиудаар сонгуулийн хуульд сонгуулийн мажоритар тогтолцоог өөрчлөөгүй явж ирсэн бөгөөд тойргийн хувьд нэг мандаттай эсвэл олон мандаттай болгож өөрчилж байснаас өөр онцын нөлөөлөхүйц томоохон нэмэлт өөрчлөлтүүд бага байсан гэж хэлж болно. Ийм учраас энэ үеийн сонгуулийн хуулинд зарим зүйл заалтууд дутуу, хуулийн цоорхой ихтэй байсан. Мөн улс төрийн нам, нэр дэвшигчид бохир арга хэрэглэж сонгуульд өрсөлдөх явдал их байсан. Тухайлбал, нам, нэр дэвшигчид сонгогчдын саналыг худалдаж авах, намууд насгүй, богино хугацаанд хэрэгжих халамжийн шинжтэй мөрийн хөтөлбөр гаргах, сонгуулийн бохир технологи хэрэглэх, сонгуулийн сурталчилгаандаа бусдыг гүтгэх, доромжлох, сөрөг сурталчилгаа явуулах нь ихсэх, мөнгө, эд материал сонгогчдод тараах, бэлэглэх зэрэг сөрөг асуудлууд ихэссэн. Мөн сонгогчдод эмнэлэг,

¹⁹ Монгол улсын Үндсэн хууль. 1992 он

²⁰ <https://www.gec.gov.mn/> Сонгуулийн Ерөнхий Хороо

сувиллын үнэгүй үйлчилгээ үзүүлэх, соёл урлаг, спортын арга хэмжээгээр үнэгүй үйлчилж сонгогчдын сэтгэл зүй, саналыг өөрчлөх зэрэг хууль бус үйлдэл, зөрчлүүд ихээр гарч ардчилсан сонгуулийн үндсэн зарчмуудыг алдагдуулж байсан нь өмнөх сонгуулиудын үйл явцаас тодорхой харагдсан.

Харин 2011 оны 12-р сарын 15-ны өдөр УИХ-ын сонгуулийн тухай хуулийг шинэчлэн баталж, дээрх зөрчил дутагдлуудыг арилгах зүйл заалтууд оруулж өгсөнөөр сонгуулийн бохир технологи хэрэглэх явдал эрс багассан. Мөн сонгуулийн санал тоолох автомат машин ашиглах, сонгогчид ухаалаг үнэмлэх ашиглаж сонгууль өгөх, гадаадад суугаа Монгол улсын иргэдээ сонгуульд оролцуулах гэх мэт томоохон дэвшилтэт өөрчлөлтүүдийг хуулиар баталгаажуулсан нь өмнөх сонгуулиудаас шинэлэг болж байсан.

Гэсэн хэдий ч 2012 оны УИХ-ын сонгуулийг сонгуулийн холимог тогтолцоогоор явуулахаар өөрчлөхдөө томоохон алдаа гаргасан. Тухайлбал, Энэ хуулийн өөрчлөлтийн дагуу холимог тогтолцоог ашиглахдаа УИХ-ын нийт 76 гишүүн сонгогдохоос 48 нэр дэвшигчийг 1-3 мандаттай, сонгуулийн томсгосон 26 тойрогт өмнөх хэрэглэж ирсэн мажоритар тогтолцоогоор явуулсан. Харин үлдсэн 28 нэр дэвшигчийг намын нэрийн жагсаалтаар сонгосон намууд нь өөрсдөө нэрээ тодруулсан. Ийм учраас үлдсэн 28 гишүүний нэрсийг сонгогчид мэдэх боломжгүй бөгөөд зөвхөн намын нэрийг дугуйлсанаас биш тухайн нэр дэвшигчийн нэрийг дугуйлаагүй. Ийм учраас 2012 оны УИХ-ын сонгууль нь сонгуулийн шууд байх зарчмыг ноцтойгоор зөрчсөнөөс гадна бүх нийтийн зарчмыг ч мөн алдагдуулсан гэж үзэж болно.

2008 оны УИХ-ын сонгуулийн хуулийн 4-р бүлгийн 20-р зүйлийн 20.1-д сонгогчдын нэрийн жагсаалтыг сум, дүүргийн Засаг дарга гаргана гэж заасан²¹. 2008 оны УИХ-ын сонгууль хүртэл нийт 5 удаагийн УИХ-ын сонгуулийг энэ хуулийн дагуу явуулсан. Ингэж заасан нь сум, дүүргийн Засаг дарга нь улс төрийн албан тушаалтан, мөн ИТХ-д улс төрийн намуудын үүрэг оролцоо их байсан нь энэ хуулийн заалтын дутагдалтай тал байсан.

Харин 2012 оны УИХ-ын сонгуулиар энэхүү заалтад нэмэлт өөрчлөлт оруулж 2011 оны 12-р сарын 15-ний өдрийн УИХ-ын сонгуулийн шинэчилсэн найруулга 4-р бүлгийн 20-р зүйлийн 20.3-т заахдаа "Аймаг, нийслэл дэх улсын бүртгэлийн салбар, нэгж нь Сонгуулийн Ерөнхий Хорооноос баталсан маягтын дагуу тухайн нутаг дэвсгэрийн баг, хорооны хүн амын хаягийн бүртгэлийг үндэслэн сум, дүүрэг, хорооны улсын бүртгэлийн асуудал хариуцсан нэгж, ажилтны гаргасан сонгогчдын нэрийн жагсаалтыг нягтлан шалгаж, улсын бүртгэлийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллагад хүргүүлнэ"²² гэж өөрчилсөн. Дэлхийн бусад улс орны туршлагаас харахад Франц улсад сонгогчдын нэрийн жагсаалтыг гаргахдаа тухайн орон нутгийн төлөөллөөс гадна дээд шатны шүүхийн нэг төлөөлөгч хамтран оролцож гаргадаг. Харин Англи улсад сонгогчдын нэрийн жагсаалтыг гаргадаг тогтмол эрхэлдэг орон тооны нэг түшмэл байдаг байна.

Сонгуулийн тухай шинэ хуулийг 2015 оны 12 дугаар сарын 25-нд сонгуулийн тухай хэд хэдэн хуулийг нэгтгэн баталсан нь сонгуулийн нэгдсэн эрх зүйн хүрээг бий болгоход чиглэсэн нэг дэвшил болсон.²³ Гэхдээ 2016 оны 05-р сарын 05-ны өдрийн хуулиар зарим зүйл заалтуудад нэмэлт өөрчлөлт оруулж, зарим зүйл заалтуудыг хассан байна. Гол томоохон

²¹ УИХ-ын сонгуулийн тухай хууль. УБ., 2008

²² УИХ-ын сонгуулийн тухай хууль. УБ., 2011

²³ Ерөнхийлөгчийн сонгууль, УИХ-ын сонгууль аймаг, нийслэлийн болон сум дүүргийн Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын сонгуулийг зохицуулсан 4 хуулийг шинэ хуульд нэгтгэсэн.

өөрчлөлтийн нэг нь УИХ, НИТХ, Аймгийн Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын сонгуулийг хамтад нь нэг зэрэг зохион байгуулж явуулсан. 2019 оны шинэ хуулийн хүрээнд УИХ, Ерөнхийлөгч, Орон нутгийн сонгуулийн хуулийг тус тусад нь авч үзэж хуульчлахаас гадна УИХ, НИТХ, Аймгийн Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын сонгуулийг тусад нь зохион байгуулахаар заасан.

Сонгуульд санал өгөх эрхийн талаар шүүхээс эрх зүйн чадамжгүй нь тогтоогдсон, үйлдсэн гэмт хэргээсээ хамаарахгүй хорих ял эдэлж байгаа иргэд санал өгөх эрхгүй гэж тус тус заасан байдаг. Мөн гэмт хэргийн ангиллаас үл хамааран хорих ял эдэлж байгаа болон шүүхийн шийдвэрээр эрх зүйн чадамжгүй нь тогтоогдсон бүх этгээдээс бусад 18 насанд хүрсэн, эрх зүйн чадамжтай бүх иргэн санал өгөх эрхтэй. Энэ ерөнхий эрх нь олон улсын стандартуудтай зөрчилдсөн тэгш бус хязгаарлалыг бий болгож байна гэж зарим судлаачид үздэг.²⁴

Монгол улсын 2015 оны 12-р сарын 25-ны өдөр баталсан Сонгуулийн тухай хуулийн 2-р бүлгийн 11-р зүйлийн 11.2 дахь хэсэгт *“Монгол улсын дипломат төлөөлөгчийн газар байрладаг гадаад улсад байгаа, сонгуулийн эрх бүхий иргэн энэ хуульд заасан журмын дагуу Улсын Их Хурлын сонгуульд нам, эвслийн төлөө болон Ерөнхийлөгчийн ээлжит сонгуульд оролцож, санал өгөх эрхтэй”*²⁵ гэж заасан байсан. Гэтэл Сонгуулийн тухай хуульд 2016 оны 05-р сарын 05-ны өдрийн хуулиар *“Монгол улсын дипломат төлөөлөгчийн газар байрладаг гадаад улсад байгаа, сонгуулийн эрх бүхий иргэн энэ хуульд заасан журмын дагуу Ерөнхийлөгчийн ээлжит сонгуульд оролцож, санал өгөх эрхтэй”*²⁶ гэж нэмэлт өөрчлөлт оруулсны дагуу УИХ-ын сонгуульд гадаадад суугаа иргэдээс санал авахыг хүчингүй болгож, гадаадад амьдарч байгаа Монгол улсын 250.000 гаруй иргэдийн сонгуульд оролцох эрхийг хассан. Гадаад улсад ажиллаж, амьдарч, сурч байгаа Монгол иргэд нь нийт сонгогчдын 18 хувийг эзэлж байсан юм. Энэ нь бүх нийтийн байх ардчилсан сонгуулийн үндсэн зарчмыг ч алдагдуулсан.

2016 оны УИХ-ын сонгуулийн хуулиар хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн оролцоог дэмжиж, тэдний сонгуулийн эрхийг хуулиар баталгаажуулсан. Тодруулбал: 2015 оны 12-р сарын 25-ны өдрийн батлагдсан Сонгуулийн тухай хуулийн 87-р зүйлийн 87.4 дэх заалтад *“Харааны бэрхшээлтэй сонгогч саналаа өгөхөд зориулсан саналын хуудсыг унших, саналаа тэмдэглэх тусгай зориулалтын брайль үсэг бүхий хавтас санал авах байр бүрд байна”*, 87.6 дахь заалтад *“Санал авах байр нь тэргэнцэртэй сонгогч орох боломжоор хангагдсан байна”*²⁷ гэж тус тус заасан нь хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийг санал өгөх боломжийг бий болгож өгсөн томоохон дэвшил, өөрчлөлт болсон юм. Энэ заалт нь Ерөнхийлөгчийн болон Орон нутгийн сонгуулийн хуулийн шинэ төсөлд мөн ижил тусгагдсан.

Мөн Монгол улс 2009 оноос хойш хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн тухай конвенцид нэгдэж орсон. 2016 оны хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн тухай хуулиар хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн улс төрд оролцох эрхийг хүлээн зөвшөөрч, улс төрийн байгууллагуудад сонгуулийн сурталчилгааг хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдэд хүртээмжтэй болгосон. Мөн түүнчлэн хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн нэр дэвших эрхийг дэмжих зэрэг үүргийг оруулан зааж өгсөн. Зарим улс төрийн намууд сонгуулийн мөрийн хөтөлбөртөө хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдтэй холбоотой асуудлыг тусгасан бөгөөд хурал цуглааны үеэр энэ асуудлыг

²⁴ "Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт"-ын 25-р зүйлд өгсөн НҮБ-ын Хүний эрхийн хорооны 25-р ерөнхий тайлбарын 14 дэх хэсэгт "хэрэв гэмт хэрэг үйлдсэний төлөө "

²⁵ Монгол улсын Сонгуулийн тухай хууль. УБ., 2016

²⁶ Монгол улсын Сонгуулийн тухай хууль. УБ., 2017

²⁷ Монгол улсын сонгуулийн тухай хууль. УБ., 2016.

хөндөж ярьж байсан. Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн оролцоог сурталчлахад зориулсан хэвлэл мэдээллийн хязгаарлагдмал хөтөлбөр нэвтрүүлсэн. Хөгжлийн бэрхшээлтэй нэг иргэн сонгуульд өрсөлдөж байсан.²⁸

2015 оны Сонгуулийн тухай шинэ хуульд нэр дэвшигчдийн 30 хувь нь эмэгтэй байхаар заасан жендэрийн квотыг 2016 оны 05-р сарын 05-ны өдрийн хуульд оруулсан нэмэлт өөрчлөлтөөр 20 хувь болгож бууруулсан. Ийнхүү квотыг багасгасан нь эмэгтэйчүүдийн улс төрийн оролцоо бууруулсан эрх зүйн зохицуулалт болсон юм²⁹. Сонгуулийн тухай хуулиар сонгуулийн тойрог бүрт сонгогчдын ирц 50 хувьд хүрвэл сонгуулийг хүчинтэй гэж үздэг. Хэрэв энэ ирц хүрэхгүй тохиолдолд нэмэлт санал хураалтыг эрх бүхий сонгогчдын 50-иас доош хувийн ирцтэй оролцсон хэсгүүд дээр зөвхөн эхний санал хураалтад оролцоогүй сонгогчдоос санал авахаар заасан. 2019 онд боловсруулсан УИХ-ын сонгуулийн хуулийн шинэ төсөлд **“Нам, эвслээс нэр дэвшиж байгаа нэр дэвшигчийн 20-иос доошгүй хувь нь аль нэг хүйсийн нэр дэвшигч байна”**³⁰ гэж заасан нь жендерийн квотод өөрчлөлт ороогүй ч аль нэг хүйсийн гэж оруулсан учраас зөвхөн эмэгтэйчүүдэд хамааралтай гэж ойлгох нь өрөөсгөл ойлголт юм. Эрэгтэй нэр дэвшигчдэд ч хамааралтай асуудал юм.

2015 онд шинээр баталсан Сонгуулийн тухай хуульд сонгуулийн хууль эрх зүйн орчинтой холбоотой өргөдөл гаргах үйл явц болон хөгжлийн бэрхшээлтэй сонгогчдын эрхтэй холбоотой зөвлөмжүүдийг нэмж тусгасан ч гол чухал асуудлуудыг тусгаж өгөөгүй. Сонгуулийн тухай хуульд иргэдийн сонгох, сонгогдох эрх болон сонгуулийн сурталчилгааг хязгаарласан, мөн хуулийн цоорхойтой, хоорондоо зөрчилдсөн, тодорхой биш заалтууд бий. Заримаас дурьдвал: Сонгуулийн хуулийг баталсны дараа Үндсэн хуулийн цэцэд УИХ-ын сонгуулийн хуулийн зарим заалтуудын талаар арван өргөдөл ирсэн³¹. Ялангуяа УИХ-ын сонгуулийн тухай өмнөх хуулинд байсан сонгууль болохоос 6 сарын дотор ямар нэгэн нэмэлт өөрчлөлт оруулахыг хориглох тухай чухал заалтыг шинэ хуулиас хассан. Үүнээс үүдэн сонгуулийн хууль тогтоомжуудад оруулсан гол гол нэмэлт, өөрчлөлтүүдийг, тухайлбал сонгуулийн тогтолцоог хожимдож танилцуулж байсан.

2015 онд Сонгуулийн тухай хуулийг батлах үед сонгуулийн хувь тэнцүүлэх болон мажоритар тогтолцоог нэгтгэн холимог тогтолцоогоор парламентын сонгуулийг явуулахаар төлөвлөж байсан³². Гэвч 2016 оны 04 р сарын 22 өдөр Үндсэн хуулийн цэц 2 өргөдлийг шийдвэрлэж сонгуулийн хувь тэнцүүлэх буюу пропорциональ тогтолцоог сонгогчдын "шууд" сонгох Үндсэн хуулийн эрхийг зөрчсөн гэж үзэн хүчингүй болгосон³³. УИХ нь Үндсэн хуульд зааснаар Үндсэн хуулийн цэцийн дүгнэлтийг хүлээн зөвшөөрөхгүй байх эрхтэй. Мөн хуульд заасан хугацаа байхгүй ч дүнгэлтийг хүлээн зөвшөөрч 2016 оны 05 сарын 05-ний өдөр Сонгуулийн тухай хуулинд нэмэлт өөрчлөлт оруулан бүрэн мажоритар тогтолцоогоор зохион явуулахаар батласан³⁴.

²⁸ 2016 оны УИХ-ын сонгуулиар параолимпийн алтан медальт тамирчин Тусгаар тогтнол, эв нэгдэл эвлээс нэр дэвшиж байсан.

²⁹ Бүрэн эрх нь дуусгавар болсон УИХ-ын гишүүдийн 14 хувь нь эмэгтэйчүүд байсан.

³⁰ <https://www.gec.gov.mn/> Сонгуулийн Ерөнхий Хорооны вэб сайт. УИХ-ын сонгуулийн хуулийн төсөл

³¹ Сонгогдох эрх болон сонгуулийн сурталчилгаа чөлөөтэй явуулахыг хязгаарласан заалтуудтай холбоотой өргөдлүүд байсан. Сонгуулийн тогтолцооны пропорциональ буюу хувь тэнцүүлэхээр заасан нь Үндсэн хуулийн заалтыг зөрчсөн байна гэсэн өргөдлөөс бусад өргөдлүүдийг хууль зүйн үндэслэлгүй байхгүй гэж үзэж няцаасан. Эдгээр өргөдлийг шийдвэрлэсэн Үндсэн хуулийн цэцийн шийдвэр олон нийтэд ил болоогүй байсан.

³² 48 гишүүн олон мандаттай 26 тойрог дээр мажоритар системээр сонгогдож, нэг мандаттай үндэсний хэмжээний тойрог дээр 5 хувийн босгоор 28 суудалд сонгогдох ёстой.

³³ 2011 оны Сонгуулийн тухай хуучин хуулинд холимог тогтолцоо байсан. Харин 2012 онд бүрэн эрх нь дуусгавар болсон парламент энэ тогтолцоогоор сонгогдсон. 2016 оны 01-р сарын 27-нд гаргасан эхний өргөдлийг Үндсэн хуулийн цэцийн 2012 оны шийдвэрийн дагуу хувь тэнцүүлэх тогтолцоо нь Үндсэн хуулийг зөрчөөгүй гэж үзэн няцаасан. 2016 оны 02-р сарын 29-нд Үндсэн хуулийн цэцэд давж заалдахад өргөдлийг авч хэлэлцсэн. Хоёр дахь өргөдлийг 2016 оны 4-р сарын 13-нд гаргасан бөгөөд эхний өргөдөлтэй нэгтгэсэн.

³⁴ Монгол улсын сонгуулийн тухай хууль. УБ., 2017.

2019 оны 11-р сард энэ алдаа дутагдлыг арилгах үүднээс ардчилсан намын зүгээс Монгол улсын Үндсэн хуулийн нэмэлт өөрчлөлтийн хүрээнд УИХ-ын гуравдугаар хэлэлцүүлгээр холимог тогтолцоогоор сонгуулийг явуулах, ингэхдээ намын нэрийг биш нэр дэвшигчийн нэрийг дугуйлдаг байхаар тооцоолж санал оруулсан ч гишүүдийн олонхийн санал авч чадаагүй энэ асуудал унасан юм. Ийнхүү сонгуулийн холимог тогтолцоог хэрэглэх асуудал хэд хэдэн удаа яригдаж хэлэлцэгдсэн ч дэмжигдээгүй. Хэдийгээр манай улс сонгуулийн холимог тогтолцоогоор хоёр удаагийн сонгуулийг явуулж байсан боловч алдаа дутагдал зохих хэмжээнд гарч байсныг дээр дурьдсан. Гэсэн хэдий ч сонгуулийн хэд хэдэн тогтолцоог авч хэрэглэж, туршлага хуримтлуулах нь нэг талдаа өмнөх алдаа дутагдлыг засаж сайжруулах, ахиц дэвшлийг бий болгох эерэг талтай байж болох талтай. Гэхдээ сонгуулийн тогтолцоог солих сонирхол одоогийн эрх баригч намд байсангүй.

Харин яг өнөөгийн түвшинд яригдаж байгаа сонгуулийн хуульд өөрчлөлт оруулах тойргийн асуудлыг авч үзвэл 76 гишүүний 50 гишүүнийг жижиг тойргоор сонгохоор, харин 26 гишүүнийг нэг том тойргоос сонгох, гэхдээ сонгогчид шууд нэр дэвшигчийг сонгох хувилбартайгаар УИХ-ын 2019 оны 12-р сарын 06-ны өдрийн хуралдаанаар хэлэлцсэн. Бусад улсын туршлагыг судлахад 75 улсыг судлахад 37 нь намын хаалттай тогтолцоогоор, 38 намын нээлттэй тогтолцоогоор явуулсан. Нэр дэвшигчийн хувьд цагаан толгойн үсгийн дарааллаар 26 хүнийг танилцуулна. Ард түмний авсан саналын тоогоор эрэмблэгдэж жагсааснаар олон санал авсан хүн ялалт байгуулахаар яригдаж байна. Сонгуулийн тогтолцоонууд давуу болон сул талтай. Мажоритар тогтолцоо савладаг, сонгогчдын санал гээгддэг тогтолцоо юм. Сонгуулийн хуульд холимог тогтолцоог оруулах нь зөв гэсэн байр суурьтай гишүүд байсан. Ард түмэнд шууд сонгох эрхийг олгох нь зөв. 26 нэр дэвшигчээс 1 нэр дэвшигчийг сонгох нь зөв. 28 орон Скандиновын орнууд, Финланд Истон зэрэг оронд холимог тогтолцоогоор явсан. Австри, Бельги, Чех, Дани зэрэг улсууд улсын хэмжээнд нээлттэй иргэд шууд сонгох тогтолцоог хэрэглэдэг. Энэ туршлагаар намын ард ямар хүн нуугдахыг байлгах боломжгүй. 26 улс нэг тойрог, бүсчилсэн тойрог, аймаг нэг тойрог олон мандат, 76 жижиг тойрог. Тойрог байгуулах, мандатын тоог тогтоохдоо анхаарч нухацтай хандах хэрэгтэй. Газар нутаг эзэнгүй болох уу, 2-3 гишүүнтэй аймгууд хоёр дахин хэрүүл хийж байж арай илүү төсөв авдаг. Зарим аймгуудад олон гишүүн гарсан бол их төсөв өгдөг. Цөөн хүн амтай аймгуудад төсөв бага, мандатын тоо хуваарилахдаа цөөнөөр заадгийг болих хэрэгтэй. Гэхдээ сонгуулийн тогтолцоо ямар байхаас мандат их шалтгаалж байна. Говь-Алтай 37918, Булган 41,0, Хэнтий 50,0 Хэнтий ойролцоо мөртлөө 3 Их хурлын гишүүнтэй. Энэ тухайн үед зарчим алдагдсан. 1 УИХ-ын гишүүн хэдэн хүний төлөөлөл болох гэдгийг судалж үзсэн. Нийт сонгогчид 28.0-30.0 нэг гишүүнд оногдож байна. Хүний тоо, газар нутгийн хэмжээ, тойрог байгуулах зарчим зэргэлдээ сум, баг, дүүргүүд нэг тойрог болох нь зүйтэй. 12.0-37.0 мянган сонгогчидтой гишүүн байна. Харилцан адилгүй байна. Хүн амын тооны хувьд. Нутгийн удирдлагатай холбоотой Үндсэн хуулийн нэмэлт өөрчлөлтөөр аймгууд хотын статустай болсон. Аймгийн хэмжээний хот ч байх талаар 2020 оны 05-р сарын 25-нд мөрдөгдөж эхлэнэ. Сум, орон нутагт анхан шатны төсөв хөрөнгийг захирах эрхийг өгөх ийм зохицуулалт хийгдсэн байгаа. Иргэдэд ойлгомжтой, тодорхой, логикийн зөрчилгүй байх ёстой. Саналаа өгч сонгуульд оролцоход чирэгдэлгүй байх ёстой. 2012-2020 оны хооронд 230.0 орчим шинэ залуу сонгогчид орж ирсэн. Өргөн барьсан хуулийн төслөөр саналаа өгсөнөөр 4 саналын хуудаснаас саналаа өгөх болж байна. 910 хүний нэрнээс, дээр нь өөрийнх нь тойрогт нэр дэвшиж байгаа хүмүүсээс дугуйлах болчихоод байна. 26-гишүүн яаж сонгогдох нь ойлгомжгүй. 1 хүнийг дугуйлна гэхээр бусад 25 хүн нь

сонгогдохгүй юм уу. Иргэдийн сонгуулийн боловсрол дээшилсэн. Олон улсын байгууллагатай хамтарч ажиллаж байна. Сонгогчдын сонгох эрхийг баталгаажуулах ёстой гэж үзсэн. Ард түмний өгсөн саналаар эрэмбэлэгдэж жагсаалт гаргаж 26 хүнийг сонгоно. Чөлөөтэй, шууд сонгох эрхийг олгож байна. Хүнийг сонгоно. 26 жагсаалтаар цагаан толгойн дарааллаар сонгоно. Эмэгтэйчүүдийн тухайд өмнөх сонгуулийн үед 20 хувийн квот тогтоосон. Энэ нь 28 улс төрийн намтай зөвшилцөж, 420 санал ирсэн. 310-ийг авч хэлэлцүүлэгт хийсэн. Хуучин намын хаалттай жагсаалтаар оймсонд хавчуулагдаж байсан асуудал байсан. Харин намын нээлттэй жагсаалтаар явуулах гэж байгаа нь ямар нэг ард нь нуугдаж гарч ирэх нэр дэвшигч байхгүй. Гулсах 26 хүний нийлбэр дүн 50 хувьд хүрсэн бол 13 нь МАН-д суудал. Өндөр рейтингтэй нэр дэвшигч намдаа олон суудал авна. Өндөр рейтингтэй жижиг намын хүн орхигдох магадлалтай. Авсан саналаараа эрэмбэлэгдэж орж ирж байна. Нам эрэмбэлэхгүй. Намын гишүүд санал аваагүй мөртлөө өндөр санал авсан хүнээ дагаж шууд гишүүн болохгүй. Мөнгөний саналыг эрс багасгах шаардлагатай. Намуудаас нэрээс нэр дэвшиж байгаа хүмүүсийн квотыг нэмэгдүүлэх шаардлагатай. Холимог тогтолцоог Үндсэн хуульд оруулаад унагасан. Гэтэл сонгуулийн хуульд холимог тогтолцоотой өнгө ижил хууль зөрүүлээд оруулж ирсэн нь Үндсэн хуулийг зөрчсөн асуудал болох байх магадлалтай. 2019 оны 12-р сарын 06-ний өдрийн УИХ-ын хуралдаанаар Сонгуулийн хуулийн төсөл, сонгуулийн хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах тухай, сонгуулийн автоматжуулсан системийн хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах тухай хуулийг хэлэлцэх нь зүйтэй гэсэн томъёолол дээр санал хураалт явуулахад нийт гишүүдийн 40 гишүүн санал хураалтад оролцож 27 буюу 67.5 хувь нь дэмжиж төрийн байгуулалтын байнгын хороонд эхний хэлэлцүүлэгт оруулахаар шилжүүлсэн.

2019 оны 11-р сарын 14-ний өдөр Монгол улсын Үндсэн хуульд зарим нэмэлт өөрчлөлтүүдийг оруулсан. Үүний нэг гол өөрчлөлт бол Монгол улсын төрийн байгуулал болох гуравдугаар бүлгийн хорин нэгдүгээр зүйлийн 4 дэх хэсэгт Улсын Их Хурлын сонгуулийн журмыг хуулиар тогтооно. *Улсын Их Хурлын ээлжит сонгууль явуулахын өмнөх нэг жилийн дотор Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хууль батлах, түүнд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахыг хориглоно.*³⁵ Энэ хэсгийг 2019 оны 11 дүгээр сарын 14-ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр өөрчлөн найруулсан бөгөөд 2020 оны 05 дугаар сарын 25-ны өдрийн 12 цагаас эхлэн дагаж мөрдөхөөр тусгасан. Энэ заалт нь нилээдгүй чухал ач холбогдолтой заалт болсон. Учир нь сонгууль болохоос 6 сарын өмнө болгон эрх барьж буй улс төрийн хүчнүүд дур мэдэн яаран сандран сонгуулийн хуулийг өөрчилдөг байсан энэ гажуудлыг засах эхлэл тавигдсанаараа онцлогтой заалт болсон.

Мөн 2019 онд боловсруулж баталсан УИХ-ын сонгуулийн тухай хуулийг 2015 онд батлан гаргасан одоо хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа Сонгуулийн тухай хуулийн ерөнхий зарчмыг баримтлан Улсын Их Хурлын сонгуулийн харилцааны онцлогийг тусгасан бие даасан Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хуулийн төслийг боловсруулах нь зүйтэй гэж УИХ-ын сонгуулийн тухай хуулийн үзэл баримтлал хэсэгт дурьдсан.³⁶ Улсын Их Хурлын даргын 2017 оны 12 дугаар сарын 1-ний өдрийн 195 тоот Захирамжаар байгуулагдсан ажлын хэсгийн боловсруулсан Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай, Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн тухай, Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн ИТХ-ын сонгуулийн тухай хуулийн төслүүдэд санал авахаар Сонгуулийн ерөнхий хорооны вэб сайтад байршуулсан байна³⁷.

³⁵ Монгол улсын Үндсэн хууль. УБ., 1992.

³⁶ <https://www.gec.gov.mn/> Сонгуулийн Ерөнхий Хорооны вэб сайт. УИХ-ын сонгуулийн тухай хуулийн үзэл баримтлал

³⁷ <https://www.gec.gov.mn/> Сонгуулийн Ерөнхий Хорооны вэб сайт. УИХ-ын сонгуулийн хуулийн төсөл.

2015 оны Сонгуулийн тухай хуулийн хүрээнд сонгогчид нь санал авах өдрөөс 14-өөс доошгүй хоногийн өмнө өөр Хэсгийн хороонд шилжих боломжгүй гэж заасан.³⁸ Ихэнхи сонгуулийн тойрог дээр шилжсэн сонгогчдын тоо нь бүртгэгдсэн сонгогчдын нийт дүнгийн нэг хувиас хэтрээгүй байх ёстой. Гэхдээ 4 сонгуулийн тойрог дээр шилжсэн сонгогчдын тоо 20 хүртэл хувьд хүрсэн.³⁹ 2016 оны 6-р сарын 21-нд АН болон МАН-аас Сонгуулийн Ерөнхий Хороонд хандаж 5 тойрог дээр шилжилт их байна хэмээн гомдол гаргасан. Сонгуулийн Ерөнхий Хорооны зүгээс дээрх шилжилт хөдөлгөөн нь Сонгуулийн тухай хуулийн дагуу явагдсан, хууль зөрчөөгүй гэсэн хариу өгч байсан. Зарим хэсгийн хороодын ажилтнууд цагдаагийн албан хаагчид өөрсдийн бүртгэлтэй Хэсгийн хороодоос өөр хороодод ажиллаж байсан учраас саналаа өгөх боломжгүйд хүрч байсан. Эдгээр дутагдлууд нь Сонгуулийн тухай хуульд цаашид сонгогчдын шилжилт хөдөлгөөн болон бусад холбогдох асуудлуудын талаар тодорхой дэлгэрэнгүй тусгаж өгөх нь зүйтэй.

Монгол улсын сонгуультай холбоотой хууль эрх зүйн зохицуулалтад дараахь алдаа дутагдлууд байна. Тухайлбал, Сонгуулийн арга хэмжээнд төрийн эх үүсвэрийг урвуулан ашиглахыг хориглосон заалт байхгүй. Хэвлэл мэдээллийг ашиглах талаарх нарийн зохицуулалтгүй явж ирсэн. Төрийн эх үүсвэрийг урвуугаар ашиглах боломж олгож буй хүчин зүйл нь нэг нам дангаараа төрийн эрхийг барьж байгаатай холбоотой. Мөн төрийн эх үүсвэрийг албаны бус зорилгод ашигласан тохиолдолд хүлээлгэх хуулийн хариуцлага сул, хэрэгжих механизм байхгүй байна. Ялангуяа сонгууль, төрийн алба, хэвлэл мэдээллийн тухай хууль тогтоомж учир дутагдалтай бөгөөд эдгээр хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн механизм сул байна. Хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл төрийн хяналтанд байдаг бөгөөд хараат бус байж чадахгүй байна. Гэвч төрийн өмчийн хэвлэл мэдээллийг сонгуульд ашиглах талаар хуульд дараахь байдлаар зохицуулалт хийсэн. Тодруулбал, 2015 оны 12-р сарын 25-ны Сонгуулийн тухай хуульд *“Олон нийтийн радио, телевиз нь сурталчилгааны нэвтрүүлгийн Сонгуулийн төв байгууллагаас сонгуульд оролцогч нам, эвсэл, түүнчлэн Ерөнхийлөгчийн сонгуульд нэр дэвшигч тус бүрээр тогтоосон хуваарь, цагийн дагуу зөвхөн үнэ төлбөргүй нэвтрүүлнэ”*⁴⁰ гэж заасан. 2012 оны УИХ-ын сонгууль явуулах хүртэлх хугацаанд олон нийтийн радио телевизийг сонгуулийн сурталчилгаанд ашиглахдаа үнэ төлбөргүй явуулна гэсэн энэ заалт сонгуулийн эрх зүйн зохицуулалтад байгаагүй. Харин 2019 оны УИХ-ын сонгуулийн хуулийн шинэ төсөлд *“Олон нийтийн радио, телевиз нь сурталчилгааны нэвтрүүлгийг Харилцаа холбооны зохицуулах хорооноос тогтоосон хуваарь, цагийн дагуу зөвхөн төлбөргүй нэвтрүүлнэ”*⁴¹ гэж заасан. Энэ хуулийн төслийн өөрчлөлтийг харахад энэ асуудлын хүрээнд зохион байгуулж хяналт тавих эрх бүхий байгууллагад өөрчлөлт оруулснаараа онцлогтой.

Мөн улс төрийн намын болон сонгуулийн үйл ажиллагааны санхүүжилтийг олон нийтэд нээлттэй байлгах тухай хуулийн зохицуулалт зохих хэмжээнд байдаг ч хэрэгжилт, үр дүн байхгүй байна. 2015 оны 12-р сарын 25-ны өдрийн Сонгуулийн тухай хуулийн 60.3 дэх хэсэгт *“Төрийн аудитын байгууллага зардлын тайланг хянаж, хүлээн авсан өдрөөс хойш 90 хоногийн дотор дүнг нийтэд мэдээлэх ба нэг сая ба түүнээс дээш төгрөгийн хандив өгсөн*

³⁸ 2016 оны УИХ-ын сонгуулиар Нийт 18,309 сонгогч түр шилжих тухай хүсэлт гаргасан. Сонгогч нь санал авах байраа нэг аймаг, эсвэл Улаанбаатар хотдотор өөрчлөх боломжгүй.

³⁹ Увс аймгийн 31-р тойрог руу нийт 2778 сонгогч шилжих хүсэлт гаргасан нь бүртгэлтэй сонгогчдын тоог 20 орчим хувиар нэмэгдүүлсэн. Баянхонгор аймгийн 9-р тойрог руу 1909 сонгогч шилжих хүсэлт өгсөн нь бүртгүүлсэн сонгогчдын нийт дүнг 11 хувиар нэмэгдүүлсэн. Хөвсгөл аймгийн 39 болон 37-р тойрог руу шилжихээр хүсэлтээ гаргасан сонгогчдын тоо нийт сонгогчдын тооны долоо, таван хувь орчмыг тус тус төлөөлж байв.

⁴⁰ Монгол улсын сонгуулийн тухай хууль. УБ., 2017.

⁴¹ <https://www.gec.gov.mn/> Сонгуулийн Ерөнхий Хорооны вэб сайт. УИХ-ын сонгуулийн хуулийн төсөл.

иргэн, хоёр сая ба түүнээс дээш төгрөгийн хандив өгсөн хуулийн этгээдийг нийтэд зарлана⁴² гэж заасан байдаг ч олон нийтэд мэдээлэх ажил хангалтгүй, энэ заалтын хэрэгжилт сул, тунхагийн шинжтэй байна. Харин 2019 оны УИХ-ын сонгуулийн тухай хуулийн шинэ төслийн 65.1 дэх хэсэгт **“Төрийн аудитын дээд байгууллага зардлын тайланг хүлээн авсан өдрөөс хойш 60 хоногийн дотор хянаж, дүнг нийтэд мэдээлэх ба нэг сая ба түүнээс дээш төгрөгийн хандив өгсөн иргэн, хоёр сая ба түүнээс дээш төгрөгийн хандив өгсөн хуулийн этгээдийг нийтэд зарлана**⁴³ 90 хоногийн дотор нийтэд мэдээлэх гэсэн заалтыг 60 хоногийн дотор болгож хугацааны хувьд 30 хоногоор наашлуулсан энэ өөрчлөлт нь цаг хугацааны хувьд өөрчилсөн заалт. Асуудлын гол 30 хоногийн наана эсвэл хойно гэж өөрчлөхдөө гол нь биш. Хамгийн гол асуудал нь олон нийтэд цаг хугацаандаа үнэн зөв, хүртээмжтэй мэдээлэх, мөн сонгогчдыг мэдэх эрхээр хангаж шударга байдлыг бий болгох явдал юм. Хэрвээ хуульд заасан энэ заалтыг зөрчвөл хяналт тавьж, хариуцлага тооцдог механизм байх ёстой. Хяналт хариуцлага байхгүй учраас энэ заалтын хэрэгжилт сул байна.

2016 оны УИХ-ын сонгуулийн кампанит ажлын үеэр УИХ-ын сонгуулийн хууль, Авилгалын тухай хууль, Төрийн албаны тухай хууль, Улс төрийн намын тухай хууль, Зар сурталчилгааны тухай хууль, Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай хууль зэрэг хуулийг зөрчсөн олон тохиолдлууд ажиглагдаж байсан. Энэ нь Сонгуультай холбоотой хууль тогтоомжийн хэрэгжилтэнд хяналт тавих тогтолцоо болон сонгуультай холбогдох зөрчил, гомдлыг шийдвэрлэх үйл ажиллагаа нь тодорхойгүй байгаатай холбоотой. Мөн Сонгуулийн Ерөнхий Хорооны бие даасан, хараат бус байдал бүрэн хангагдаж чадахгүй байна.

Монголын Сонгуулийн тухай хуулинд УИХ, Засгийн газар, УИХ-ын гишүүд, төрийн өндөр албан тушаалтнууд нь алдаа гаргасан тохиолдолд хариуцлага хүлээлгэх механизм байдаггүй. Тэдгээр алдаа гаргасан албан тушаалтныг зөвхөн огцруулаад өнгөрдөг. Алдаатай бодлогын улмаас улсад учруулсан хор хохирлын хэмжээг төлүүлэх, шийтгэх, ял эдлүүлэх зэрэг арга хэмжээ талаар хууль эрх зүйдээ нарийн тодорхой тусгаагүй зэрэг дутагдлууд байсаар байна. Ийнхүү дээр дурьдсан Монголын сонгуультай холбоотой бүхий л асуудлууд болон хуулийн хэрэгжилт, үр дүнг харахад цаашид анхаарах, хууль эрх зүйн зохицуулалтанд зайлшгүй өөрчлөлт оруулах шаардлагатай асуудлууд нилээдгүй байна.

Хоёр. Өмнө нь мөрдөгдөгж байсан Сонгуулийн тухай хууль болон УИХ-ын сонгуулийн тухай шинэ хуулийн зарим зүйл, заалтын хоорондын ялгаа

(Улс төрийн намтай холбоотой зарим зүйл заалтуудыг УИХ-ын сонгуулийн хуулийн жишээн дээр)

Монгол улсын Үндсэн хуульд 2019 оны 11-р сарын 14-ний өдөр зарим нэмэлт өөрчлөлтүүдийг оруулсан билээ. Тухайлбал, Үндсэн хуулийн 19-р зүйлийн 1 дэх хэсэгт **“Нам Үндсэн хуулийн арван зургадугаар зүйлийн 10-т заасны дагуу байгуулагдаж, улсын хэмжээний бодлого дэвшүүлж ажиллана. 2. Намыг Монгол Улсын сонгуулийн эрх бүхий иргэдийн нэг хувиас доошгүй тооны иргэн эвлэлдэн нэгдэж байгуулна”**.⁴⁴ гэж заасан бөгөөд энэ зүйлийг 2020 оны 05 дугаар сарын 25-ны өдрийн 12 цагаас эхлэн дагаж мөрдөхөөр заасан. Мөн түүнчлэн Үндсэн хуулийн 3 дахь хэсэгт **“Намын дотоод зохион байгуулалт ардчилсан зарчимд нийцсэн, хөрөнгө, орлогын эх үүсвэр, зарцуулалт нь нийтэд ил тод байна. Намын**

⁴² Монгол улсын сонгуулийн тухай хууль. УБ., 2017.

⁴³ <https://www.gec.gov.mn/> Сонгуулийн Ерөнхий Хорооны вэб сайт. УИХ-ын сонгуулийн хуулийн төсөл.

⁴⁴ Монгол улсын Үндсэн хууль. УБ., 1992.

зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны журам, санхүүжилт, төрөөс санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх нөхцөлийг хуулиар тогтооно”⁴⁵ гэж заасан. Энэ хэсгийг 2028 оны 01 дүгээр сарын 01-ний өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөхөөр тус тус өөрчилсөн.

Энэхүү эрдэм шинжилгээний өгүүллийн хүрээнд одоо хөндөгдөж байгаа сонгуультай холбоотой хуулиудын зүйл заалт тус бүрийг нэг бүрчлэн энд авч үзэх боломжгүй тул зөвхөн УИХ-ын сонгуулийн тухай шинэ хуулийн зарим зүйл заалтын жишээн дээр авч үзэж байна.

УИХ-ын сонгуулийн шинэ хуулийг санаачлагчид сонгуульд оролцогч нам, эвсэл, нэр дэвшигчийн сонгуулийн зардлын ил тод байдал, түүнийг хариуцлагатайгаар тайлагнадаг, тайланг хүлээн авсан төрийн байгууллага ил тод мэдээлдэг, нягтлан шалгах үйл ажиллагаанд төрийн бусад байгууллагын чиг үүргийг нарийвчлан тодорхойлж тусгахаар зааснаараа энэ хуулийн давуу талтай гэж үзсэн.⁴⁶

Мөн 2019 онд батлагдсан шинэ хуулийн гол гол онцлогийг дурьдвал:

- 2015 онд батлагдсан Сонгуулийн тухай хуулиар бүх сонгуулийг нэг багц хуулиар зохицуулдаг байсан бол шинэ хуулиар УИХ, Ерөнхийлөгч, Орон нутгийн сонгуулийг тус тусдаа бие даасан хуулиар зохицуулахаар хуульчлан баталгаажуулсан.
- Өмнө нь хэрэгжиж байсан Сонгуулийн тухай хуульд цаг хугацааны хувьд зөрүүтэй, зөрчилтэй асуудлууд байсан. Харин УИХ-ын сонгуулийн тухай шинэ хуулиар цаг хугацааны хувьд зөрөөтэй, зөрчилтэй асуудлуудыг шийдэж, тодорхой болгож өгсөн. Тодруулбал, өмнөх хуульд сонгууль болохоос тэдээд доошгүй хоногийн өмнө гэж зааж байсан бол энэ хуулиар хэрэгжих хугацааг сар, өдрөөр тодорхой болгож нарийн зааж өгсөн.
- Өмнө нь УИХ-ын гишүүнд нэр дэвшигч үнэмлэхээ авчихад сурталчилгаагаа 4 хоног хүлээдэг байсныг өөрчилж нэр дэвшигчийн үнэмлэх авсан өдрөөс сурталчилгаа явуулахаар заасан.
- Улс төрийн намуудад өгдөг иргэн, хуулийн этгээдийн хандивын хэмжээнд өөрчлөлт оруулсан. Өмнөх хуулиар хандивын хэмжээ иргэн 3 сая төгрөг, хуулийн этгээд 15 сая төгрөг байхаар заасан байсныг шинэ хуулиар иргэн 5 сая, хуулийн этгээд 20 сая төгрөг болгож өөрчилсөн.
- Сонгуулийн сурталчилгаанд цахим орчныг ашиглаж болно. Өмнөх хуулиар зарим тодорхой бус заалтуудыг энэ хуулиар харицлаа холбооны зохицуулах хорооны саналаар тодорхой болгосон. Шинэ УИХ-ын сонгуулийн тухай хуулийн “47.2.Нэр дэвшигч энэ хуулийн 47.1.1, 47.1.2-т заасан цахим хуудсыг сонгуулийн сурталчилгаанд ашиглах тохиолдолд цахим хуудсыг нэр дэвшигчийн үнэмлэх авсан өдрөөс хойш гурав хоногийн дотор тухайн аймаг, нийслэлийн сонгуулийн хороонд бүртгүүлнэ”⁴⁷ гэж заасан.
- Улс төрийн намууд эвсэж сонгуульд оролцож болно. Эвсэл нь сонгуулийн жилд хүчинтэй байна. Эвсэлд орсон намууд олонхи нь тарсан бол эвслийг тарсанд тооцно гэсэн зохицуулалтыг оруулсан.
- Авилга албан тушаалтны гэмт хэрэгт холбогдож байсан нь шүүхийн тогтоолоор тогтоогдсон хүмүүсийг УИХ-д нэр дэвшүүлэхийг хориглосон.

⁴⁵ Монгол улсын Үндсэн хууль. УБ., 1992.

⁴⁶ <https://www.gec.gov.mn/> Сонгуулийн Ерөнхий Хорооны вэб сайт. УИХ-ын сонгуулийн тухай хуулийн төслийн үзэл баримтлал.

⁴⁷ Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хууль. УБ., 2019.

- Сонгуулийн маргаантай холбоотой асуудлыг 10-аад байгууллага өөр өөрийн эрх хэмжээний хүрээнд шийдвэрлэхээр заасан.
- Сонгуулийн сурталчилгааны хугацаа өмнөх хуулиар 18 хоног байсныг шинэ хуулиар 22 хоног болгож өөрчилсөн.
- Иргэний засаг захиргааны нэг нэгжээс нөгөө нэгжид шилжин суурьших хөдөлгөөнийг ээлжит сонгуулийн жилийн 02 дугаар сарын 01-ний өдрөөс зогсоож, санал авах өдрийн дараах өдрөөс сэргээн⁴⁸ гэж заасан.
- Харилцаа Холбооны Зохицуулах Хороо нь интернеттэй холбоотой асуудлыг зохицуулна.
- УИХ-д нэр дэвшиж байгаа төрийн албан хаагчид болон төрийн өмчийн оролцоотой газар ажилладаг албан хаагчид 01-р сарын 01-нээс албан тушаалаа өгөхөөр заасан.
- Гадаад улсад сурч, ажиллаж амьдарч байгаа Монгол улсын сонгогчдын УИХ-ын сонгуульд оролцох, саналаа өгөх эрхийг хуульчилж заагаагүй. Санал өгөх эрх нь хязгаарлагдсан.

2015 оны 12-р сарын 25-нд батлагдан мөрдөгдөж байсан “Сонгуулийн тухай хууль”-ийн зарим зүйл заалтуудыг 2019 оны 12-р сарын 20-нд шинэчлэн баталсан “УИХ-ын сонгуулийн тухай” шинэ хуулийн зарим зүйл заалтуудыг харьцуулан ялгааг илрүүлж тайлбар хийв. (гол өөрчлөлтүүдийг хар өнгөөр тэмдэглэв).

2015 оны 12-р сарын 25-нд батлагдан мөрдөгдөж байсан Монгол улсын сонгуулийн тухай хууль	2019 оны 12-р сарын 20-нд шинэчлэн батлагдсан Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хууль
16 дугаар зүйл.Ээлжит сонгууль, түүний санал авах өдрийг товлон зарлах 16.1.Ээлжит сонгуулийг санал авах өдрөөс 65-аас доошгүй хоногийн өмнө товлон зарлана.	9 дүгээр зүйл.Сонгууль товлон зарлах 9.1.Улсын Их Хурал ээлжит сонгуулийг сонгуулийн жилийн 02 дугаар сарын 01-ний өдрөөс өмнө товлон зарлаж, санал авах өдрийг тогтооно.

Энэ зүйл заалтын хувьд 02-р сарын 01-нээс өмнө УИХ-ын сонгуулийг товлон зарлаж, санал авах өдрийг тогтооно. Санал авах өдөр нь 06-р сарын сүүлийн хагасын ажлын өдөр байна гэж заасан. Өмнөх УИХ-ын сонгуулиудын санал авах өдрийг 06-р сарын сүүлчээр товлдог байсан жишгээрээ тогтоосон. Энэ заалт нь санал авах өдрийг тодорхой байдлаар сарын өдрийг нь зааж өгсөнөөрөө онцлогтой.

⁴⁸ Монгол Улсын Сонгуулийн тухай хууль. УБ., 2019.

2015 оны 12-р сарын 25-нд батлагдан өмнө нь мөрдөгдөг байсан Монгол улсын сонгуулийн тухай хууль	2019 оны 12-р сарын 20-нд шинэчлэн батлагдсан Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хууль
<p>22 дугаар зүйл. Сонгуулийн тойрог</p> <p>22.4. Улсын Их Хурлын сонгуулийг явуулах зорилгоор Монгол Улсын нутаг дэвсгэр нь сонгуулийн тойрогт хуваагдана.</p> <p>22.5. Улсын Их Хурлын сонгуулийн тойргийг энэ хуульд заасан сонгуулийн тогтолцоо, аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн хүн амын тоо, засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн хуваарийг харгалзан санал авах өдрөөс 45-аас доошгүй хоногийн өмнө Улсын Их Хурал байгуулж, тойргийн нутаг дэвсгэр, дугаар, төв, мандатын тоог тогтооно.</p>	<p>11 дүгээр зүйл. Сонгуулийн нутаг дэвсгэр, тойрог</p> <p>11.1. Сонгуулийн нутаг дэвсгэр нь Монгол Улсын нутаг дэвсгэр байна.</p> <p>11.2. Сонгуулийн нутаг дэвсгэр нь тойрогт хуваагдана.</p> <p>11.3. Сонгогчийн саналыг авах, тоолох зорилгоор тойрог нь хэсэгт хуваагдана.</p> <p>12 дугаар зүйл. Сонгуулийн тойрог байгуулах</p> <p>12.1. Улсын Их Хурал ээлжит сонгуулийн жилийн 02 дугаар сарын 01-ний өдрөөс өмнө сонгуулийн тойрог /цаашид “тойрог” гэх/-ийг байгуулна.</p>

Монгол Улсын Их Хурлын 2020 оны 01-р сарын 30-ны өдрийн 15-р тогтоолоор “Монгол Улсын Их Хурлын 2020 оны ээлжит сонгуулийн тойрог байгуулах, тойргийн мандатын тоо, дугаар, нутаг дэвсгэр, төвийг тогтоох тухай” тогтоож өгсөн байна. Тодруулбал, 2020 оны 01-р сарын 30-ний өдрийн УИХ-ын чуулганы нэгдсэн хуралдаанаар 2020 оны УИХ-ын сонгууль нийт 29 тойрогтой байхаар тогтоосон. Мөн орон нутагт 20 тойрог, нийслэлд 9 тойрог байхаар тогтоосон.

Тойрог хуваарилсан байдлыг тодруулбал:

1. Дундговь, Говьсүмбэр аймгийн нэгтгэн сонгуулийн 6-р тойрог
2. Багахангай, Багануур, Налайх дүүргийг нэгтгэн сонгуулийн 21-р тойрог
3. Баянзүрх дүүргийн 4, 5, 6, 8, 13, 14, 15, 16, 18, 25, 26 дугаар хороог нэгтгэн сонгуулийн 22-р тойрог
4. Баянзүрх дүүргийн 1, 2, 3, 7, 9, 10, 11, 12, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 27, 28 дугаар хороог нэгтгэн сонгуулийн 23-р тойрог
5. Сонгинохайрхан дүүргийн 1, 2, 3, 4, 5, 6, 20, 22, 24, 26, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 41 дүгээр хороог нэгтгэн сонгуулийн 27-р тойрог
6. Сонгинохайрхан дүүргийн 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 23, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 38, 39, 40, 42, 43 дугаар хороог нэгтгэн сонгуулийн 28-р тойргийг тус тус байгуулахаар болов.
7. Бусад аймаг болон нийслэлийн бусад дүүргүүд тус бүрдээ сонгуулийн нэг, нэг тойрог байхаар зохицуулсан байна.

2020 оны УИХ-ын сонгуулийн тойрог хуваарилсан байдлыг харуулбал.⁴⁹

Аймгийн нэр	Мандатын тоо	Хүн амын тоо
Баян-Өлгий	3	103,765
Говь-Алтай	2	58,280
Завхан	2	73,088
Увс	3	83,617
Ховд	3	88,447
Архангай	3	95,994
Баянхонгор	3	88,359
Булган	2	61,794
Орхон	3	103,217
Өвөрхангай	3	116,645
Хөвсгөл	3	134,371
Говьсүмбэр	2	17,489
Дундговь		46,820
Дархан-Уул	3	104,238
Дорноговь	2	69,560
Өмнөговь	2	69,124
Сэлэнгэ	3	109,255
Төв	3	95,045
Дорнод	2	82,295
Сүхбаатар	2	62,611
Хэнтий	3	77,664
Нийт	52	1,741,678

Дүүргийн нэр	Мандатын тоо	Хүн амын тоо
Багануур	2	29512
Багахангай		4399
Налайх		37608
Баянзүрх	5	343619
Баянгол	3	226869

⁴⁹ <https://ikon.mn/n/1so2>

Сонгинохайрхан	5		321150
Сүхбаатар	3		145335
Хан-Уул	3		178919
Чингэлтэй	3		157258
Нийт	24		1,444,669

УИХ-ын сонгуулийн мандатын хуваарилалтыг хийхдээ нийслэлд 24 мандат, орон нутагт 52 мандат байхаар тогтсон. Үүнээс харахад нийслэлээс 4 мандатыг хасч, орон нутагт нэмсэн байна. Тойрог, мандатын хуваарилалтыг хийхдээ хүн амын тоо, газар нутгийн хэмжээ, байршил, засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн хуваарийг харгалзсан гэж үзсэн. Гэхдээ энэ нь тойргийн хэмжээг ингэж харилцан адилгүй зааж, орон нутагт мандатын тоог нэмж, нийслэлээс тойрог, мандатын тоог хасаж тогтоосон нь зарим сөрөг үр дагаврыг бий болгож болох юм. Тухайлбал, тойргийн тооноосоо шалтгаалж нийслэлд хөрөнгө оруулалт бага очиж, нийслэлийн хөгжил, бүтээн байгуулалт багасах, 1992 онд нийслэлд хүн амын 26.6% амьдарч байхад мандатын 26.3% ногдож байсан бол одоогийн байдлаар Хүн амын 45 хувь нь амьдардаг нийслэлийн иргэдийн УИХ-д төлөөлөх хувь 31 хувь байгаа нь тэгш эрхийн зарчмыг зөрчиж байна. Энэ үүднээсээ ч УИХ-ын 76 мандатаас нийслэл Улаанбаатар хотод 24 тооны мандат хуваарилсан нь Үндсэн хуулийн 1-р зүйлийн 2, 2-р зүйлийн 1-д “Монгол Улс төрийн байгууламжийн хувьд нэгдмэл байна” гэснийг тус тус зөрчиж байна гэж үзэж зарим хуульчид Үндсэн хуулийн цэцэд хандсан байна.

Улс төрийн нам, эвсэл сонгуульд оролцох талаар

2015 оны 12-р сарын 25-нд батлагдан өмнө нь мөрдөгдөг байсан Монгол улсын сонгуулийн тухай хууль	2019 оны 12-р сарын 20-нд шинэчлэн батлагдсан Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хууль
Нам нь сонгуульд оролцох хүсэлтдээ дараахь баримт бичгийг хавсаргана гэсэн хэсэгт: 121.3.7 сүүлийн нэг жилийн хугацаанд тухайн намд иргэн, хуулийн этгээдээс өгсөн хандивын төрийн аудитын байгууллагаар хянуулж баталгаажуулсан тайлан;	26.3.6.ээлжит сонгуулийн жилийн 03 дугаар сарын 01-ний өдрөөс өмнөх жилийн 01 дүгээр сарын 01-ний өдрийг хүртэлх хугацаанд, ээлжит бус, нөхөн сонгуулийн тухайд тухайн сонгуулийн жилийн өмнөх тайлант жилийн хугацаанд уг намд иргэн, хуулийн этгээдээс өгсөн хандивын төрийн аудитын байгууллагаар хянуулж баталгаажуулсан тайлан;
121.4.6 сүүлийн нэг жилийн хугацаанд эвсэлд нэгдэн орсон намуудад иргэн, хуулийн этгээдээс өгсөн хандивын төрийн аудитын байгууллагаар хянуулж баталгаажуулсан тайлан;	26.4.6.ээлжит сонгуулийн жилийн 03 дугаар сарын 01-ний өдрөөс өмнөх жилийн 01 дүгээр сарын 01-ний өдрийг хүртэлх хугацаанд, ээлжит бус, нөхөн сонгуулийн тухайд тухайн сонгуулийн жилийн өмнөх тайлант жилийн хугацаанд уг намд иргэн, хуулийн этгээдээс өгсөн хандивын төрийн аудитын байгууллагаар хянуулж баталгаажуулсан тайлан;

Сонгуульд оролцох нам, эвслийг бүртгэх талаар

2016 оны УИХ-ын сонгуулийг явагдахаас өмнөхөн тулгаж сонгуулийн тогтолцоог өөрчилсөнтэй холбоотойгоор УИХ нэр дэвшигчдийн бүртгэлийн эцсийн хугацааг 57 хоног гэж заасан байсныг 25 хоног болгож өөрчилсөн. Энэ нь Сонгуулийн Ерөнхий Хороонд дарамт шахалт, ачаалал бий болгосон. Гэхдээ ч нэр дэвшигчдийн бүртгэл бүх талын төлөөллийг оролцуулсан, сонгогчдод улс төрийн олон сонголтыг өгч чадсан.

2016 оны УИХ-ын сонгуулийн өмнө Сонгуулийн Ерөнхий Хороонд 12 улс төрийн нам, 3 эвсэл бүртгэгдсэн. Хоёр улс төрийн намыг хуулийн хүрээний шаардлага хангаагүй гэсэн шалтгаанаар бүртгэхээс татгалзсан. Сонгуулийн Ерөнхий Хорооноос бүртгэхээс татгалзсан тухай асуудал нь зарим нэг улс төрийн намын нэхэмжлэл шат шатны шүүхийн шатанд сунжирч байсан нь сонгуулийн маргааныг хянан шийдвэрлэх журам тодорхой бус, алдаатай байгааг харуулж байсан⁵⁰. Түүнчлэн нэр дэвшигчдийн бүртгэлтэй холбоотой 19 хэргийг хэрэг үүсгэхээс татгалзах, эсвэл цаг хугацаанд нь ил тод байдлаар шийдвэрлээгүй нь тэдний шүүхээр хамгаалуулах эрхийг нь хязгаарлаж байсан асуудал болсон.

2015 онд батлагдсан сонгуулийн тухай хуулиар өргөдөл гомдол гаргах, давж заалдах үйл явцыг тодруулж өгсөн. Сонгуультай холбоотой өргөдөл, гомдлыг шүүхээр шийдвэрлэх хуулийн эцсийн хугацааг багасган ч хэт удаашралтай хэвээр байна.⁵¹ Мөн сонгуультай холбоотой өргөдөл гомдлыг шийдвэрлэх үйл ажиллагаа нь албан ёсны бус болон ил тод байх явдал учир дутагдалтай байна. Мөн гомдлыг удаашруулах нь шүүхээр хамгаалуулах эрхээ эдлэх боломжийг нь бууруулж байна.

Харин УИХ-ын сонгуулийн тухай хуулийн шинэ хуулиар “28.5. Сонгуулийн ерөнхий хороо энэ хуульд заасны дагуу нам, эвслийг бүртгэх эсэх асуудлыг шийдвэрлэхэд шаардагдах баримт, лавлагааг холбогдох этгээдээс гаргуулан авах эрхтэй.”⁵² гэсэн заалтыг шинээр оруулж ирсэн. Энэ нь нам, эвслийг бүртгэхдээ шаардагдах баримт лавлагаа нь тодорхой болгосноор аливаа маргаан гарахаас урьдчилан сэргийлэхэд тус дөхөмтэй заалт болсон.

Нэр дэвшүүлэх нийтлэг журмын талаар

2015 оны 12-р сарын 25-нд батлагдан өмнө нь мөрдөгдөг байсан Монгол улсын сонгуулийн тухай хууль	2019 оны 12-р сарын 20-нд шинэчлэн батлагдсан Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хууль
125.1 Сонгуульд оролцох нам, эвсэл нэр дэвшүүлэх ажиллагааг санал авах өдрөөс 37 хоногийн өмнө эхлүүлж, тав хоногийг хугацаанд дуусгана. (өмнө нь 55 хоногийн өмнө эхлүүлж, тав хоногийн хугацаанд дуусгана гэснийг 2016 оны 05-р сарын 05-ны өдрийн хуулиар өөрчлөлт оруулсан)	29.1. Сонгуульд оролцохоор бүртгүүлсэн нам, эвсэл нэр дэвшүүлэх ажиллагааг санал авах өдрөөс 45 хоногийн өмнө эхлүүлж, 7 хоногийн хугацаанд дуусгана.
125.2 Бие даан нэрээ дэвшүүлэх ажиллагааг санал авах өдрөөс 37 хоногийн өмнө эхлүүлж, долоо хоногийн хугацаанд дуусгана.	27.2. Бие даан нэрээ дэвшүүлэх ажиллагааг санал авах өдрөөс 45 хоногийн өмнө эхлүүлж, долоо хоногийн хугацаанд дуусгана.

⁵⁰ СЕХ-ноос гарсан нэр дэвшүүлэхээс татгалзсан шийдвэр нь түүний ял шийтгэлтэй гэх бүртгэлийг үндэслэсэн. Цагдаагийн газраас түүний үйлдсэн гэмт хэргийн нэг нь 2015 оны "Өршөөлийн тухай" хуулиар өршөөлд хамрагдахгүй учраас ял шийтгэлтэй эсэх тухай бүртгэл нь хэвээр байна гэж тайлбарлав.

⁵¹ Захиргааны хэргийн давж заалдах шатны шүүх сонгуультай холбоотой хэргийг 40 хүртэл хоногийн дотор шийдвэрлэх ба Дээд шүүх 21 хүртэл хоногийн дотор гомдлыг шийдвэрлэнэ. Үндсэн хуулийн цэцэд хэрэг шийдвэрлэх эцсийн хугацааг заагаагүй байна.

⁵² <https://www.gec.gov.mn/> Сонгуулийн Ерөнхий Хорооны вэб сайт. УИХ-ын сонгуулийн тухай хуулийн төсөл.

(өмнө нь 55 хоногийн өмнө эхлүүлж, долоо хоногийн хугацаанд дуусгана гэснийг 2016 оны 05-р сарын 05-ны өдрийн хуулиар өөрчлөлт оруулсан)

126.2 дугаар зүйл. Нам, эвслээс нэр дэвшүүлэх **30 дугаар зүйл. Нам, эвслээс нэр дэвшүүлэх**

126.2.Нам, эвслээс нэр дэвшиж байгаа нэр дэвшигчийн 20-иос доошгүй хувь нь аль нэг хүйсийн нэр дэвшигч байна. (Энэ хэсэгт Өмнөх хуульд нэр дэвшигчийн 30-иас доошгүй хувь нь аль нэг хүйсийн нэр дэвшигч байна гэж заасан байсныг 2016 оны 05-р сарын 05-ны өдрийн хуулиар өөрчлөлт оруулсан).

30.2.Нам, эвслээс нэр дэвшиж байгаа нийт нэр дэвшигчийн 20-оос доошгүй хувь нь аль нэг хүйсийнх байна.

Энэ зүйл заалтын хувьд УИХ-ын эмэгтэй гишүүд нилээд бухимдалтай хандаж байсан. Монгол улсын хүн амын 51.3 хувийг эмэгтэйчүүд эзэлдэг. Энэ нэг талаасаа мөн л сонгох, сонгогдох эрхэд хязгаар тогтоосон асуудал юм. Өнгөрсөн түүхээс харахад 2015, 2016 онд Сонгуулийн тухай хуульд эмэгтэйчүүдийн квот 30-аас доошгүй байсан. Гэтэл 2016 оны УИХ-ын сонгуулийн өмнөхөн 30 гэсэн квотыг 20 болгож нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан. Хэдийгээр зөвхөн эмэгтэй гишүүдэд хамааралтай бус хуульд аль нэг хүйсийн гэж заасан гэж тайлбарлаж байгаа боловч өнгөрсөн 2016 оны сонгуулиар МАН 20 хувийн квотод тааруулж 16 эмэгтэйг нэр дэвшүүлсэн нь эмэгтэйчүүдэд хамааралтай болохыг харуулж байна.

Сонгуулийн мөрийн хөтөлбөрийн талаар

2015 оны 12-р сарын 25-нд батлагдан өмнө нь мөрдөгдөг байсан Монгол улсын сонгуулийн тухай хууль

2019 оны 12-р сарын 20-нд шинэчлэн батлагдсан Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хууль

67.1 Сонгуульд оролцож байгаа нам, эвсэл бие даан нэр дэвшигч нь сонгуулийн мөрийн хөтөлбөртэй байна.

38.1.Сонгуульд оролцох нам, эвсэл, бие даан нэр дэвшигч нь **дөрвөн жилийн хугацаанд хэрэгжих** сонгуулийн мөрийн хөтөлбөртэй байна.

38.6.Нам, эвсэл нь ээлжит сонгуулийн жилийн 03 дугаар сарын 25-ны өдрөөс өмнө, бие даан нэр дэвшигч нь ээлжит сонгуулийн жилийн 04 дүгээр сарын 25-ны өдрөөс өмнө сонгуулийн мөрийн хөтөлбөртөө дүгнэлт гаргуулахаар төрийн аудитын дээд байгууллагад хүргүүлнэ.

36.7.Нам, эвсэл болон бие даан нэр дэвшигчийн сонгуулийн мөрийн хөтөлбөр нь энэ хуульд заасан шаардлага хангаагүй гэсэн дүгнэлт гарсан тохиолдолд тав хоногийн дотор зөрчлийг арилгасны үндсэн дээр дахин дүгнэлт гаргуулахаар хүргүүлнэ.

36.8.Төрийн аудитын дээд байгууллага нь нам, эвслийн мөрийн хөтөлбөр энэ хуульд заасан

Өмнө нь мөрдөж байсан хуульд энэ заалт байхгүй	шаардлагад нийцэж буй эсэх талаарх дүгнэлтийг санал авах өдрөөс 60-аас доошгүй хоногийн өмнө гаргаж, Сонгуулийн ерөнхий хороонд ирүүлнэ. 36.9.Төрийн аудитын дээд байгууллага нь энэ хуулийн 23.3.6-д заасан тайлан, сонгуулийн мөрийн хөтөлбөр болон түүнд хийсэн дүгнэлтийг санал авах өдрөөс 22 хоногийн өмнөөс эхлэн өөрийн байгууллагын цахим хуудаст нээлттэйгээр байршуулна.
---	--

Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай шинэ хуулиар дөрвөн жилийн хугацаанд хэрэгжих мөрийн хөтөлбөртэй байна гэх мэт бусад заалтуудыг тусгасан нь өмнөх хуульд хугацаа заагаагүй байсныг тодорхой болгож хугацаа зааж өгсөн байна.

Сонгуулийн сурталчилгааны талаар

2015 оны 12-р сарын 25-нд батлагдан өмнө нь мөрдөгдөг байсан Монгол улсын сонгуулийн тухай хууль	2019 оны 12-р сарын 20-нд шинэчлэн батлагдсан Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хууль
68 дугаар зүйл. Сонгуулийн сурталчилгаа Энэ хуульд өөрөөр заагаагүй бол сонгуулийн сурталчилгааг санал авах өдрөөс 18 хоногийн өмнө эхлүүлж санал авах өдрөөс нэг хоногийн өмнө дуусгана.	37 дугаар зүйл. Сонгуулийн сурталчилгаа 37.1.Сонгуулийн сурталчилгааг нэр дэвшигчид үнэмлэх олгосон өдрөөс эхлүүлж, санал авах өдрөөс 24 цагийн өмнө буюу санал авах өдрийн өмнөх өдрийн 00.00 цагаас өмнө зогсооно. (сурталчилгааны хугацаа 21 хоног)

2015 оны 12-р сарын 25-ны өдөр батлагдсан Сонгуулийн тухай хуулиар албан ёсны сонгуулийн сурталчилгааны хугацааг 21-ээс 18 хоног болгон богиносгосон нь жижиг намууд болон олонд танигдаагүй нэр дэвшигчид, бие даан нэр дэвшигчдэд сурталчилгаа явуулах, өөрсдийгөө бүрэн таниулах хугацаа хомс дутагдалтай тал илэрсэн. Энэ байдал нь олонд танигдсан, төрд олон удаа сонгогдсон улс төрчид болон улс төрийн томоохон намуудад ашигтай байсан нь тэгш шударгаар сонгуульд өрсөлдөх боломжийг хаасан явдал болсон.

2016 оны УИХ-ын сонгуульд сонгуулийн тогтолцоог өөрчлөх заалтыг хэдхэн хоногийн өмнө хийсэн маш их шүүмжлэл дагуулсан бөгөөд сонгогчдод сонгуулийн хуулийн өөрчлөлтийн талаар таниулах, сурталчлах хугацаа байхгүй байгаа нь маш дутагдалтай байсан. Мөн ижил 2019 онд батлагдсан УИХ-ын сонгуулийн тухай шинэ хуульд сонгуулийн сурталчилгааны хугацаа 18 хоног байсныг 21 хоног болгож өөрчилсөн. Ингэж 2015 оны сонгуулийн тухай хуулиар 21 хоногийг 18 хоног болгосон, 2019 оны УИХ-ын сонгуулийн тухай хуулиар 18 хоногийг 21 хоног болгосноор дэвшилттэй зүйл заалт гэж үзэх нь өрөөсгөл бөгөөд ингэж өөрчилснөөр асуудал шийдэгдэхгүй.

Дүгнэлт

Өнөөгийн Монголын улс төрд эрх зүйт төр, сайн засаглал тогтоох, иргэний нийгэм хөгжүүлэх, ард иргэдэд нийгмийн идэвхи, улс төрийн ухамсар төлөвшүүлэх шаардлага зүй ёсоор тулгарч байна.

Ардчилсан сонгуулийг зохион байгуулж явуулахад учирч байгаа гол бэрхшээлтэй асуудал нь сонгуулийн эрх зүйн орчин тодорхойгүй, ойлгомжгүй, цоорхой ихтэй, хяналт, хариуцлагын хатуу тогтолцоог хуульчилж зохицуулаагүй, хэрэгжилтийн байдал сул байна. Монгол улсад сонгуулийн болон бусад эрх зүйн зохицуулалтыг улс төрийн намуудын тохиролцооны хүрээнд шийдвэрлэсээр байна. Ийм учраас улс төрийн намуудын тухай хууль, Сонгуулийн тухай хууль болон бусад холбогдох хуулиудыг өөрчлөх, шинэчлэх, боловсронгуй болгох нь хамгийн чухал асуудал юм. Энэ ч үүднээсээ 2019 онд сонгуулийн тухай хуулийг шинэчлэн найруулж нэг багц хуулиар сонгуулийг зохион байгуулж явуулж байсныг өөрчилж УИХ, Ерөнхийлөгч, Орон нутгийн бие даасан тус тусдаа хуулиар зохицуулахаар баталсан. Гэсэн хэдий ч шинэ хуульд нэр дэвшигчдийн цenzур, шалгуур үзүүлэлтийг нарийн тусгаагүй, улс төрийн намуудын бүтэц-зохион байгуулалт, дотоод ардчиллын асуудал, намын санхүүжилт, сонгуулийн үйл явцын үе шат, эрх хэмжээ, хяналт, хариуцлагын тогтолцооны талаар нэг бүрчлэн авч үзээгүй, гадаадад суугаа сонгогчдын эрхийг орхигдуулсан нь ардчиллын үндсэн зарчмуудыг гажуудуулаад зогсохгүй, хуульд буй зарим заалтуудтайгаа зөрчилдөж байгаа зэрэг дутагдлууд ажиглагдсан хэвээр байна.

Цаашид сонгуульд нэр дэвшүүлэхдээ аль нэг хүйсийн гэж квот тогтоож, ялгаварлахгүйгээр эрх зүйн зохицуулалтдаа тусгавал шударга бөгөөд тэгш эрхийг хангасан алхам болох юм. Мөн нийслэлийн сонгогчид, орон нутгийн сонгогчдын сонголт хийх ялгаатай байдлаас хамаарч орон нутгаас сонгогдох нь төрийн эрхийг ээлжлэн барьдаг хоёр том намаас олон жил төр барилцсан, олонд танигдсан нэр дэвшигчдэд илүү хялбар байх боломжтой байхыг ч үгүйсгэхгүй юм.

2020 УИХ-ын сонгуулийг УИХ-ын 15-р тогтоолоор томсгосон мажоритар тогтолцоогоор явуулахаар Монгол улсыг 29 тойрог болгож томсгосон. Гэхдээ энэхүү өөрчлөлт нь цоо шинэ, шинэлэг өөрчлөлт биш юм. Учир нь өмнөх болж өнгөрсөн сонгуулиудын түүхэнд томсгосон мажоритар тогтолцоогоор 1992 онд болсон анхны УИХ-ын ээлжит сонгуулийг зохион байгуулсан. Мөн дараа нь 2008 оны УИХ-ын сонгуулийг бас томсгосон тогтолцоогоор явуулсан. Монгол улс томсгосон мажиртар тогтолцоогоор хоёр ч удаа туршиж сонгуулиа явуулж байсан туршлага бий.

Сонгуулийн сурталчилгааны хугацаа 18 хоног байсныг 21 хоног болгож өөрчилсөн нь дорвитой өөрчлөлт гэж үзэхэд бэрхшээлтэй юм. Учир нь 3 хоногоор сунгаснаар бодит өөрчлөлт гарахгүй. Улс төрийн жижиг намууд болон бие даан нэр дэвшигчдэд энэ богино хугацаанд өөрсдийгөө сурталчилж, таниулахад бэрхшээлтэй юм. Энэ заалт нь улс төрийн хоёр том нам болон олон жил төр барилцсан, олонд танигдсан УИХ-ын гишүүдэд давуу талтай заалт гэж үзэж болох юм.

Ардчилсан сонгуулийг шударга явуулахад хэд хэдэн зүйл саад болж байна. Тухайлбал, төрийн эрх барьж байгаа улс төрийн намуудад хэт их давуу байдлыг олгож байна. Сонгогчдын бүртгэлийг үндэс болгож сонгуулийн тойрог тогтоохоос эхлээд сурталчилгаа явуулах, санал хураах, санал тоолох, дүнг гаргах, мэдээлэх хүртэлх бүх үйл явцыг бие даасан, хараат бус сонгуулийн хороод удирдан явуулах хэрэгтэй.

УИХ-ын сонгуулийн тухай шинэ хуулийн “36.1.Сонгуульд оролцох нам, эвсэл, бие даан нэр дэвшигч нь дөрвөн жилийн хугацаанд хэрэгжих сонгуулийн мөрийн хөтөлбөртэй байна”⁵³ гэж хугацааг тодорхой зааж өгсөн нь сайшаалтай. Гэхдээ мөрийн хөтөлбөрийн

⁵³ Мөн тэнд

хэрэгжилтийг хангах, хэрэгжилтийн үр дүн тооцох, хяналт тавих, хариуцлага хүлээлгэх заалтууд энэ хуульд үгүүлэгдсээр байна.

Улс төрийн намуудын зарцуулж болох мөнгөний хэмжээнд хатуу хязгаар тогтоох, сонгуулийн хорооноос баталсан хуваариар олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслээр үнэ төлбөргүй сурталчилгаа явуулах боломжоор тэгш хангах нь хамгийн чухал юм. Шинэ хуулийн зохицуулалтаар МҮОНТ-ээр зар сурталчилгаа явуулах боломжийг тэгш хангаж, үнэ төлбөргүй сурталчилгаа явуулахаар заасан байна.

Мөн сонгуулийн хороодын бүрэлдэхүүнийг томилох асуудлыг илүү нарийвчлан зохицуулах шаардлагатай бөгөөд энэ нь дан ганц төрийн захиргаа болон үйлчилгээний албан хаагчдаас томилох үндсэн шаардлагаас гадна тухайн төрийн албан хаагчид тусгайлсан шалгуур тавьдаг болох нь сонгогч болон улс төрийн нам, иргэний нийгмийн байгууллагуудын сонгуульд итгэх итгэлийг нэмэгдүүлэх сайн талтайг анхаарах нь зүйтэй. Дан ганц төрийн албан хаагчдаас сонгуулийн хэсэг, хороодод ажиллах ажилтнуудыг томилж байгаа нь нэг талдаа сайшаалтай хэдий ч нөгөө талдаа төрийн байгууллагуудын ажилтнууд нь тухайн үед төрийн эрх барьж буй нам, эвслийн гишүүд байдаг учир мөн л намдаа үйлчлэх магадлал өндөр. Ийм учраас сонгуулийг зохион байгуулж явуулах сонгуулийн хэсэг, хороодын ажилтнууд нь улс төрийн намаас ангид байж чадах төгс зохицуулалтыг судлан шинжилж хэрэглэх нь зүйтэй.

Монгол улсын сонгогчдыг сонгуульд оролцохыг үүрэг болгосон хуулийн заалт байхгүй байгаа учраас сонгуульд оролцох нь тэдний зөвхөн сайн дурын асуудал төдийгүй тэдний ашиг сонирхлыг хөндсөн сонирхол татсан чухал асуудлуудын нэг гэж сонгогчдын санаа бодолд суухаас нааш сонгуулийн оролцоог нэмэгдүүлэх нь боломжгүй асуудал хэвээр байна. Сонгуульд оролцоход бэрхшээл учруулж буй хүчин зүйлсүүдийг анхаарч судлан цаашид алдаа дутагдлыг засах, залруулах тал дээр тусгай журам боловсруулж ажиллах шаардлагатай байна. Монголын сонгогчдыг сонгуульд бүрэн хамруулахад чухал ач холбогдолтой асуудлын нэг нь сонгогчдын нэрийн жагсаалтад сонгуулийн насны бүх сонгогчдыг бүрэн хамруулах асуудал юм. Монгол улсын Иргэний Бүртгэл Мэдээллийн байгууллагын үйл ажиллагааг өндөржүүлж, дээшлүүлэх, хариуцлага тооцох механизмыг хуульд тодорхой тусгах шаардлагатай байна. Мөн түүнчлэн Монголын сонгогчдын улс төрийн мэдлэг боловсрол, улс төрийн ухамсар, соёлыг дээшлүүлэхүйц зүйл заалтуудыг хуулиндаа тусгах нь зүйтэй.

Монгол улсын бүхий л сонгуулиудад ажиллаж байгаа тэнцвэртэй, үнэн бодит мэдээлэл түгээх үүрэгтэй хэвлэл мэдээллийн байгууллагуудыг төрөөс хараат бус байлгах нь зүйтэй. Төрийн эрх барьж байгаа намууд хэвлэл мэдээллийг илүүтэйгээр ашигладаг нь сонгуулийн жилүүдийн үйл ажиллагаанаас харагддаг. Иймд хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийг төрөөс хараат бус, намаас хараат бус байлгах, тэнцвэртэй мэдээлэл түгээх орчин бүрдүүлэх, далд болон төлбөртэй сурталчилгаа сонгуулийн үеэр явуулахыг хориглах зэрэг хууль эрх зүйн чанга хатуу зохицуулалт шаардлагатай байна.

Цаашид Монгол улсын Үндсэн хуулиас эхлээд сонгуультай холбоотой бүхий л хууль тогтоомжуудад суурь томоохон өөрчлөлтүүдийг тусгах зайлшгүй шаардлага тулгараад байгаа нь саяханы Монгол улсын Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан байдал харуулж байна. Гэхдээ энэ удаагийн Үндсэн хуулийн өөрчлөлт нь зарим талаар дэвшилттэй хэдий боловч зарим талаар дорвитой барьцтай өөрчлөлт оруулахад бүрэн анхаарч чадаагүй гэж хэлж болно. Тухайлбал, Монгол улсын сонгууль явуулдаг тогтолцоог холимог тогтолцоогоор явуулах талаар яригдаж УИХ-ын чуулганы гуравдугаар хэлэлцүүлэгт энэ санал орсон ч гишүүдийн

ихэнхийн дэмжлэг аваагүйгээс унасан. Монгол улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлттэй холбоотойгоор холбогдох органик хуулиудад нэмэлт, өөрчлөлт оруулах асуудал зайлшгүй тулгамдаж байна. Мөн Монгол улсад сонгуулийн болон бусад хууль тогтоомжийг өөрчлөх шаардлага хэдийнээ болсон гэдгийг ч мөн энэ өөрчлөлтүүдээр батлан харуулсан юм.

2020 оны УИХ-ын сонгуульд 15 нам, 4 эвсэл оролцохоор бүртгүүлсэн. Мөн өмнөх сонгуулийн жилүүдийн түүхэнд байгаагүй 208 нэр дэвшигч биеэ дааж нэрээ дэвшүүлж сонгуульд оролцохоор болсноороо бусад сонгуулиудаас онцлог байна. Энэ удаагийн сонгуулиар олон бие даан нэр дэвшигчид өрсөлдөх болсон нь хоёр үндсэн хүчин зүйлээс шалтгаалж байна. Үүнд:

1. Сонгогчид улс төрийн хоёр том намаас дайжих хандлагатай байна.
2. Төрийн босго хэт намхан болсон бөгөөд сонгуульд өрсөлдөх босго, шалгуур үзүүлэлт сул байна.

Иймд эрх зүйн орчинд томоохон суурь өөрчлөлтүүд хийснээр эдгээр бэрхшээлтэй асуудлуудыг багасгах, сайжруулах нөхцөл бололцоо бүрдэнэ гэж үзэж байна. Мөн хуулийг дагаж мөрдөх, зөрчсөн тохиолдолд хариуцлага тооцдог механизмыг маш нарийн, чанга зохицуулж өгөх шаардлагатай байна. Ингэж гэмээнэ Монголын сонгууль шударга явагдаж чадна.

Цаашид эрх зүйн зохицуулалтад үгйллэгдэж буй асуудлууд

1. УИХ-ын сонгуульд нэр дэвшигчдийг сонгож дэвшүүлэхдээ төрийн бодлого тодорхойлж боловсруулах улс төр, эрх зүй, эдийн засаг болон бусад салбарын өргөн мэдлэг, боловсролтой, мэргэшсэн, өмнө нь авлига, албан тушаалтны хэрэгт холбогдож байгаагүй, ашиг сонирхлын зөрчилгүй гэх мэт маш хатуу (өндөр босго) шалгуур бий болгох талаар эрх зүйд тусгах хэрэгтэй. Хуульд ямар зүйл заалт оруулбал хандив нэрээр өгдөг авилгалыг өөгшүүлэхгүй байж болох талаар нухацтай судлах нь зүйтэй.
2. Төрөөс зохих хувиар намыг санхүүжүүлж, гишүүдийн хандивын хэмжээг багасгаж, мөнгөний хэмжээг тодорхой тусгаж, намын санхүүжилтыг хянадаг хатуу тогтолцоог эрх зүйдээ тусгах нь зүйтэй байна. Ингэснээр төрд бизнесийн бүлэглэл гарч ирэхээс сэргийлнэ.
3. Сонгуулиар ялалт байгуулсан улс төрийн намд өгдөг төрийн санхүүгийн дэмжлэгийг зарцуулалт болон иргэд, байгууллагуудаас өгсөн хандивын талаар эргэж тайлагнадаг, мэдээлдэг, тайлагнаагүй намд хатуу хариуцлага тооцдог болгох шаардлагатай.
4. Төрөөс олгосон санхүүгийн дэмжлэгийг үр ашиггүй, буруу зүйлд зарцуулсан, хувьдаа ашигласан тохиолдолд УИХ-ын гишүүнээс эргүүлэн татаад зогсохгүй хохирлыг эргэн төлүүлдэг төрөөс хянаж, хариуцлага тооцдог болох нь зүйтэй.
5. УИХ-ын гишүүд хариуцлага алдахад зөвхөн үүрэгт ажлаас нь чөлөөлөөд зогсохгүй учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх, төрийн өндөр албан тушаал хаших эрхийг нь тодорхой хугацаагаар эсвэл бүр мөсөн хаах, тухайн харьяалах улс төрийн намд ч хариуцлага тооцох гэх мэт эрх зүйн зохицуулалт тусгах шаардлагатай.
6. УИХ-ын гишүүд сонгуулийн мөрийн хөтөлбөрийн биелэлтээ жил бүр тайлагнадаг. Мөрийн хөтөлбөрийн ихэнхи нь хэрэгжээгүй тохиолдолд хариуцлага тооцох, эргүүлэн татах зэрэг арга хэмжээ авахаар хуульд тусгах хэрэгтэй. Тодруулбал, жил бүр мөрийн хөтөлбөрийн хэдэн заалт хэрэгжсэн талаараа мэдээлдэг, ард түмэн нь хянадаг, дүгнэдэг тогтолцоонд шилжих нь зүйтэй.

7. Улс төрийн нэг хүчин дангаараа төрийн эрхийг барьж байгаа нөхцөлд Засгийн газрын тогтвортой байдлыг хэрхэн хангах талаар хуулийн зүйл заалтад тусгах хэрэгтэй. Хэрэв Засгийн газрын тогтвортой ажиллуулаагүй тохиолдолд тооцдог хатуу хариуцлагын механизм бий болгох шаардлагатай.
8. Монгол улсад ардчилсан сонгуулийн үндсэн зарчмуудыг гажуудахаас сэргийлсэн зүйл, заалтын талаар нарийвчлан эрх зүйдээ тусгах, сонгуулийн үндсэн зарчмуудын гажуудлыг арилгасан заалтууд оруулах. (гадаад суугаа Монгол улсын иргэдийг сонгууль өгөх эрхийг нь хуулиар баталгаажуулах)
9. Сонгуулийн Ерөнхий Хороо нь нам, сонирхлын бүлгээс хараат бус бие даасан байх бүхий боломжийг бүрдүүлж хуульчлан баталгаажуулах нь зүйтэй.
10. Сонгогчдын оролцоог нэмэгдүүлэхийн тулд сонгуульд оролцохыг уриалсан, ухуулга сурталчилгааг нийтэд хүргэх, түгээх, сонгогчдын улс төрийн эрх, үүргийг ойлгуулах таниулах, энэ ажилд хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийг өргөн ашиглах, мөн түүнчлэн сонгууль өгсөн сонгогчдод урамшууллын ямар нэг хэлбэрийн заалт оруулж ч болох юм. (сонгуулийн өгсөн иргэдэд нэг өдрийн, эсвэл хагас өдрийн цалингаар урамшуулах гэх мэт).
11. Хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн хаалтын гэрээг хориглох, төлбөртэй далд сурталчилгааг багасгах, эрх баригч нам, эвслээс хараат бус байх, тэнцвэртэй мэдээллээр хангах бүхий л боломжийг бүрдүүлсэн заалтын нарийн тодорхой болгож оруулах. Зөрчсөн тохиолдолд хүлээдэг хариуцлагыг өндөрсгөх.
12. Сонгуулийг шударга бус болгодог бас нэг асуудал нь улс төрийн нам, нэр дэвшигчдийн хууль бус үйлдэл, авилга өгөх, авах, гүтгэх, дайрч доромжлох, дарамт үзүүлэх, сонгогчдын саналд нөлөөлөх, сонгогчдыг дахин санал өгүүлэх гэх мэт бусад хууль бус олон үйлдлүүдийг хийдэг. Үүнээс сэргийлэх заалтуудыг нарийн нэг бүрчлэн ойлгомжтой хуульчлах нь зүйтэй. Сонгуулийн бохир технологи ашиглаж шударга бусаар өрсөлдсөн, хууль бус сурталчилгаа явуулсан, сонгуулийн хууль зөрчсөн нам, эвсэл, нэр дэвшигчдэд хариуцлага тооцох талаар хуульд заасан ч бодит байдалд хэрэгжихгүй байна. Ийм учраас хариуцлагын тогтолцоог улам бүр тодорхой болгож хуулийг хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна. Хэрэв бохир технологи ашиглаж, шударга бусаар ялалт байгуулсан нь тодорхой болсон тохиолдолд ялалтыг хүчингүй болгох гэх мэт хяналтын хатуу тогтолцоог бүрдүүлэх шаардлагатай.
13. Сонгуулийн үйл ажиллагаанд эрх барьж буй намууд төрийн санхүүгийн эх үүсвэрүүдийг ашиглах байдал ажиглагдсаар байна. Тухайлбал төрийн албан хаагчид, төрийн байгууллагын эд хөрөнгө байр, машин техник хэрэгсэл, төрийн өмчийн хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл гэх мэт. Төрийн санхүүгийн эх үүсвэрийн сонгуульд ашиглахгүй байх заалт зарим хуульд туссан байдаг. Гэсэн хэдий ч дээрх заалт огт хэрэгждэггүй, түүнийг дагаж мөрдөхгүй байна. Хуулийн заалт зөрчсөн тохиолдолд хүлээлгэх хариуцлага тодорхойгүй байна. Цөөн тохиолдолд зөвхөн торгуулийн арга хэмжээ аваад л өнгөрдөг. Энэ талаар холбогдох хууль журамд нарийн тодорхой зохицуулалт хийх шаардлагатай байна.
14. Өмнө нь хэрэгжиж байсан Сонгуулийн тухай хууль болон, 2019 онд шинэчлэн баталсан УИХ-ын сонгуулийн хуульд гадаадад суугаа **Монгол Улсын иргэний сонгох, сонгогдох эрхийг хангах талаарх зохицуулалт тусгаагүй. СЕХ-ны дарга гадаадад байгаа Монгол улсын сонгогчдоос холимог тогтолцооны үед энэ асуудлыг зохицуулж байсан. Энэ удаад зохицуулах боломжгүй гэж тайлбарласан. Ерөнхийлөгчийн**

сонгуулийг явуулахдаа гадаадад суугаа Монгол улсын иргэдийн сонгох эрхийг баталгаажуулж зохицуулалт хийсэн хирнээ УИХ-ын сонгуулийг явуулахдаа гадаадад суугаа иргэдийн сонгох эрхийг хасч байгаа нь:

- УИХ-ын сонгуулийн тухай шинэ хуулийн 5 дугаар зүйл. Монгол Улсын иргэний сонгох, сонгогдох эрх: 5.1. Сонгуулийн эрх бүхий Монгол Улсын иргэн үндэс, угсаа, хэл, арьсны өнгө, хүйс, нийгмийн гарал, байдал, хөрөнгө чинээ, эрхэлсэн ажил, албан тушаал, шашин шүтлэг, үзэл бодол, боловсролоор ялгаварлагдахгүйгээр сонгох эрхтэй.
- “7 дугаар зүйл. Сонгуулийн зарчим. 7.1. Сонгуулийн зарчим нь Монгол Улсын иргэний сонгох, сонгогдох эрхийг хангахад үндэслэнэ, 7.2. Сонгууль бүх нийтийн байх бөгөөд түүнд сонгогч бүр оролцох эрхтэй, 7.3. Сонгогч сонгуульд шууд сонгох эрхийнхээ үндсэн дээр ямар нэг төлөөлөлгүйгээр оролцож, саналаа нууцаар гаргана”⁵⁴ гэх зэрэг зүйл заалтуудыг зөрчсөн явдал болж байна. Мөн дээр нь Монгол улсын иргэд бүх нийтээрээ сонгуульд оролцох ардчилсан сонгуулийн үндсэн зарчмууд болох бүх нийтийн болон тэгш эрхийн зарчмуудыг зөрчиж байна. Иймд УИХ-ын сонгуулийн хуульд гадаадад суугаа иргэдийн сонгох эрхийг баталгаажуулж өгөх хэрэгтэй.

Abstract

It is impossible to discuss all the articles of Election laws, or Parliament, as well as Local Elections only in this article. Thus, it discusses the changes in election laws, its implementations, consequences, some differences of new amended laws of election, some proper requirements to develop election laws, and proposals to make amendments in the election law. The purpose of this paper is to compare some articles related to only political parties to make distinctions between current election laws and newly developed bills of election laws of the parliament in 2019. Key words: Election, Democracy, Election law, Parliamentary elections.

Key words: emocracy, Democratic Election, Election law, Electoral institution, Electoral principle, Party, Voter's participation, The State Great Hural election.

Ашигласан эх сурвалж

1. Д.Чулуунжав. Монгол төрийн тогтолцоо, түүний хууль эрхийн үндсүүд дэх дутагдал, согог, асуудлууд (1990-1999). УБ., 1999
2. Ж.Ядамсүрэн. Сонгуулийн хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох нь. УБ., 2002
3. Сонгогчдын боловсрол төв. Сонгуулийн хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох нь. УБ., 2003
4. Г.Бурмаа. Сонгуулийн хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох нь. УБ., 2004
5. Д.Түмэнжаргал. Монголын сонгуулийн систем. УБ., 2012
6. Монгол улсын Үндсэн хууль. УБ., 1992
7. Сонгуулийн төв байгууллагын тухай хууль. УБ., 2006
8. Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хууль. УБ., 1992
9. Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хууль. УБ., 1996
10. Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хууль. УБ., 2005
11. Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хууль. УБ., 2008

⁵⁴ Монгол УИХ-ын сонгуулийн тухай хууль. УБ., 2019 он.

12. Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хууль. УБ., 2008
13. Монгол дахь сонгуулийн үйл явц: онол, практик \эрдэм шинжилгээний бага хурлын илтгэлийн эмхтгэл\ . УБ., 2009
14. Сонгуулийн автоматжуулсан системийн тухай хууль.УБ., 2011
15. Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хууль. УБ., 2011
16. Сонгуулийн баримт бичгийг бүртгэх, хүлээлцэх журам. УБ., 2012
17. Монгол улсын Сонгуулийн тухай хууль. УБ., 2015
18. Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт" (*Ерөнхий Ассамблейн 1966 оны 12 дугаар сарын 16-ны 2200А(XXI) тоот тогтоолоор баталж, 1976 оны 3 дугаар сарын 23-ны өдөр хүчин төгөлдөр болсон*)
19. Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хууль. УБ., 2019
20. <https://www.gec.gov.mn/>